

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Anna Veverková

**Názvy zvířat v české a portugalské frazeologii
a idiomatice**

**The Names of Animals in the Czech and
Portuguese Phraseology**

Praha, 2012

Vedoucí práce: PhDr. Jan Hricsina, Ph.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce PhDr. Janu Hricsinovi, Ph.D. a konzultantce PhDr. Jaroslavě Jindrové za cenné rady a připomínky k mé diplomové práci. Dále bych chtěla poděkovat Prof. Dr. Fátimě Silva za pomoc s portugalskými idiomy a s řešením teoretických otázek portugalské frazeologie.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. července 2012

.....

Anna Veverková

Abstrakt

Tématem této diplomové práce jsou portugalské a české idiomy, které obsahují názvy zvířat a částí jejich těl. V úvodní části se práce věnuje teoretickým aspektům frazeologie a idiomatiky s ohledem na odlišnosti v přístupu českých a portugalských lingvistů. Z těchto teoretických základů pak vychází praktická část, která je věnována rozboru idiomatických výrazů.

Základem pro praktickou část práce je rozsáhlý seznam portugalských a českých idiomů, které jsou zkoumány z různých hledisek, vždy ale s cílem nalézt jak odlišnosti mezi češtinou a portugalštinou, tak společné rysy obou jazyků.

Praktická část je tak věnována mimo jiné výzkumu míry ekvivalence mezi portugalskými a českými idiomy, rozboru vybraných skupin výrazů a v závěru také etymologii některých idiomů.

Klíčová slova

zvířata, frazeologie, idiomatika, čeština, portugalština

Abstract

This diploma thesis deals with the Portuguese and Czech idioms which contain names of animals and of the parts of their bodies. The initial part of the thesis discusses the theoretical aspects of phraseology regarding the differences in the approach of the Czech and Portuguese linguists. Based on the theoretical platform, the practical part is dedicated to the analysis of the idioms.

The basis for the practical part is constituted by the extensive list of Portuguese and Czech idioms, which are analyzed from various points of view, but always with the objective to find differences between Czech and Portuguese as well as the traces which the two languages have in common.

Apart from other aspects, the practical part is dedicated to the research of the equivalence between the Czech and Portuguese idioms, to the analysis of the chosen groups of expressions and to the etymology of some of them.

Key words

animals, phraseology, Czech, Portuguese

Obsah

Abstrakt a klíčová slova.....	4
Abstract and key words.....	5
Obsah.....	6
Seznam tabulek a grafů.....	8
Úvod.....	9
1 Vývoj a podstata frazeologie a idiomatiky.....	10
1.1 Idiomatika a frazeologie ve vztahu k dalším vědám.....	12
2 Česká idiomatika a frazeologie.....	14
2.1 Česká terminologie.....	14
2.2 Definice frazému a idiomu.....	16
3 Portugalská idiomatika a frazeologie.....	21
3.1 Mário Vilela.....	23
3.2 Maria Teresa Camargo Bidermanová.....	29
3.3 Aurora Navajas Algabová.....	32
3.4 Jorge Martí Contreras.....	33
4 Klasifikace frazémů.....	35
5 Role metafory v idiomatice a frazeologii.....	40
5.1 Zvířecí metafora.....	41
Praktická část.....	43
6 Seznam idiomů.....	44
6.1 Zdroje.....	44
6.2 Kritéria výběru.....	45
6.3 Tabulka.....	47
6.3.1 Řazení výrazů.....	49
6.4 Bázová slova.....	50

6.4.1	Nejčtenější zvířata.....	57
7	Ekvivalence.....	62
7.1	Pseudoekvivalentní idiomy.....	67
8	Vybrané skupiny idiomů.....	69
8.1	Bázová slova <i>bicho</i> a <i>bicha</i>	69
8.1.1	<i>Bicho</i>	69
8.1.2	<i>Bicha</i>	72
8.2	Části zvířecích těl.....	74
8.3	Jednoslovná přenesená pojmenování.....	76
9	Etymologie.....	79
	Závěr.....	85
	Sinopse – Os nomes de animais na fraseologia checa e portuguesa.....	87
	Résumé – Názvy zvířat v české a portugalské frazeologii a idiomatice.....	91
	Résumé – The Names of Animals in the Czech and Portuguese Phraseology.....	92
	Seznam použité literatury.....	93
	Příloha.....	97

Seznam tabulek a grafů

Tabulka 1 - Ukázka uspořádání tabulky idiomů.....	48
Tabulka 2 - Seznam bázových slov.....	52
Tabulka 3 - Distribuce četnosti bázových slov.....	58
Tabulka 4 - Nejčetnější zvířata v portugalských idiomech.....	58
Tabulka 5 - Srovnání nejčastějších zvířat v portugalštině a v češtině.....	60
Tabulka 6 - Statistika ekvivalence.....	65
Tabulka 7 - Idiomy se slovem <i>bicho</i>	71
Tabulka 8 - Idiomy se slovem <i>bicha</i>	74
Tabulka 9 - Jednoslovná přenesená pojmenování.....	76
Graf 1 - Zastoupení bázových slov podle taxonomie.....	57
Graf 2 - Procentuální zastoupení typů ekvivalence.....	66

Úvod

Frazémy a idiomy tvoří specifickou a nepravidelnou oblast každého přirozeného jazyka, v níž se zrcadlí kultura a historický vývoj národa. Tvorbou idiomatických pojmenování lidé rozšiřují slovní zásobu a obohacují svůj jazyk o nové výrazové prostředky, jejichž prostřednictvím je možné mnoho situací popsat rychleji a výstižněji než prostředky pravidelného jazyka. Existence, vývoj a vznik nových idiomů jsou důkazem tvůrčího potenciálu každého jazyka.

Lidé frazémy a idiomy vytvářejí na základě pozorování okolního světa, promítají do nich své zkušenosti s ním. Proto jako komponenty idiomů zpravidla vystupují běžná slova, pojmenování pro konkrétní věci, které nás obklopují. Člověk odjakživa věnoval velkou pozornost zvířatům ve svém okolí, sledoval jejich vlastnosti a chování a nacházel paralely mezi jejich světem a světem lidí, případně na základě svých dojmů některým zvířatům připisoval některé lidské vlastnosti, což se přirozeně projevuje také v mnoha ustálených výrazech. Tato diplomová práce se proto bude zabývat obrazem zvířat a částí jejich těl v portugalských a českých idiomech a frazémech.

V první části práce se budeme věnovat teoretickému vymezení idiomatiky a frazeologie a pokusíme se nastínit základní odlišnosti v českém a portugalském přístupu k problematice této vědní disciplíny. Z uvedených teoretických základů pak budeme vycházet v praktické části práce.

Pro účely výzkumu byl na základě výrazů nalezených v několika idiomatických slovnících utvořen rozsáhlý seznam téměř 900 portugalských idiomů obsahujících názvy zvířat, následně byly vyhledávány odpovídající idiomy české. Jedním z cílů práce bude zjistit míru formální a sémantické ekvivalence mezi českými a portugalskými idiomy, dále se pak budeme zabývat také srovnáním četnosti vybraných zvířat v idiomech obou jazyků. Praktická část práce však nebude věnována pouze analýze seznamu jako celku, ale také podrobnějšímu rozboru vybraných skupin idiomů, přičemž hlavní důraz bude stále kladen na srovnání češtiny a portugalštiny. V závěru pak bude věnována pozornost etymologii vybraných idiomů.

1 Vývoj a podstata frazeologie a idiomatiky

Frazeologie je mladá věda, která se začala vyvíjet v rámci lexikologie a jakožto její specifická odnož pozvolna získávala na významu. Počátky existence frazeologie jako autonomní vědní disciplíny se datují do 40. let 20. století, výraznější rozmach ale zaznamenala až koncem let sedmdesátých. Její vývoj probíhal v různých zemích a jazykovědných školách velmi nejednotně a jednotlivé přístupy k problematice se liší i v současnosti, jak se potvrdilo v průběhu teoretické přípravy této diplomové práce. Obecný průlom v rozvoji frazeologického výzkumu nastal se vzrůstajícím zájmem o praktické užití jazyka v diskursu, jehož následkem se frazeologie jakožto disciplína zabývající se opakovaným diskursem, ustrnulými a „prefabrikovanými“ jazykovými jednotkami dostala do centra pozornosti.¹

Předmětem zkoumání frazeologie a idiomatiky jsou frazémy a idiomy, které Čermák označuje za druh stereotypu. Stereotyp je pak v jeho pojetí charakterizován jako

lexikální kombinace vstupující do textu jako hotová, relativně frekventovaná a známá, resp. tradovaná jednotka, která je ustálená a negenerovatelná, za níž stojí model s podobně malou či (téměř) žádnou produktivností. Komunikačně svou prefabrikovanou povahou stereotyp budí dojem povědomosti, navozuje často jistý typ situace či chování a jazykově usnadňuje, urychluje a automatizuje tvorbu textu.²

Se stereotypy se nejčastěji setkáváme v podobě formulí v institucionalizovaném jazyce, běžné jsou ale i v jazyce hovorovém. Umožňují nám dát promluvě požadovaný charakter, například formální nebo zdvořilý, ale také expresivní, kterým se často vyznačují právě frazémy. Stereotypy do jisté míry omezují kreativitu a originalitu mluvčího, navzdory pejorativnímu zabarvení spojenému s jejich názvem však jde o jazykový prostředek nutný k uskutečnění celé řady typů promluv. Sama možnost volby mezi členy určitého paradigmatu stereotypů navíc často mluvčímu dovoluje vytvořit promluvu individuální a originální.

¹ PASTOROVÁ, Gloria Corpas. *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Madrid: Iberoamericana, 2003, s. 39

² ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná = Czech and general phraseology*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2007. 718 s. Praha: Karolinum, 2007. s. 24

Definice rozdílu mezi stereotypem a frazémem je obtížně stanovitelná a nejednoznačná, za hlavní poznávací znamení frazému je ale považována anomálnost. Předmětem studia idiomatiky a frazeologie (IF) jsou pak takové ustálené kombinace, které se neřídí analogickými pravidly sémantickými, formálními a gramatickými:

IF je tedy v oblasti kombinatorických výsledků extenzí jazykových kombinatorických možností dále, za hranice pravidel do oblasti kombinací, které podle standardních pravidel v jazyce už nemůžou a nemají vzniknout, a tedy kombinací anomálních. Už tím je pak dána inherentní nepravidelnost a nemodelovost utvoření každého idiomu a frazému.³

Frazeologie je tedy vědou o ustálených anomálních jazykových jednotkách různých typů a úrovních. Vlastnostmi idiomu a frazému, jejich definicí a kritérii rozlišení mezi těmito dvěma pojmy, jejichž denotáty se do značné míry překrývají, se budeme podrobněji zabývat později. V částech diplomové práce věnovaných obecné problematice frazeologie a idiomatiky budeme zjednodušeně užívat pouze termíny *frazeologie* a *frazém*, případně *frazeologický výraz*, jejichž význam je obvykle širší než význam termínů *idiomatika*, *idiom* a *idiomatický výraz*. Dají se totiž uplatňovat i na některé jednotky, které nesplňují kritéria idiomu, ale přesto je zahrnujeme do oblasti frazeologie.

Existence frazeologie a idiomatiky je přirozená všem jazykům a v důsledku kulturní, historické a náboženské spřízněnosti je mnoha jazykům společná i určitá část konkrétních výrazů. Tato styčná plocha mezi jednotlivými národními jazyky je velká především v euroamerickém kulturním prostoru, kromě společných židovsko-křesťanských a antických kořenů také díky kalkům. Obecně jsou ale frazémy známy svou obtížnou převoditelností z jednoho jazyka do druhého, o čemž vypovídá i původ označení *idiom*: „(z řec. *idios* „vlastní, soukromý“, zvláště přes *idiōma* „soukromý majetek a/n výrazivo“), často označuje výraz danému jazyku vlastní a zvláštní, popř. jinde nenalezitelný.“⁴ Jedním z hlavních cílů praktické části této diplomové práce proto bude na korpusu portugalských

³ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Op. cit., s. 25-26

⁴ Tamtéž, s. 15

idiomatických výrazů obsahujících zooapelativa⁵ zjistit, k jak velké části z nich se podaří najít ekvivalentní výrazy české.

1.1 *Idiomatika a frazeologie ve vztahu k dalším vědám*

Idiomatika a frazeologie jako lingvistická disciplína přirozeně souvisí s mnoha dalšími odvětvími jazykovědy, především s morfologií a syntaxí, od jejichž zákonitostí se ze synchronního hlediska často odchyluje, přestože v době svého vzniku byly některé výrazy zcela pravidelné. Právě této anomálie lze využít jako jednoho z kritérií pro definici frazému. Významnou roli hraje frazeologie ve stylistice a rétorice, kde frazeologické jednotky umožňují nejen obohacení jazykového projevu, ale často také výstižnější a úspornější vyjádření zamýšleného významu včetně drobných nuancí a citového zabarvení.

V roli pomocných věd ve vztahu k frazeologii vystupují mimo jiné sémiotika a etymologie. Sémiotika jako nauka o vztahu označujícího a označovaného je pro zkoumání idiomů a frazémů zásadní a významnou roli bude mít i v této diplomové práci. Podrobněji se budeme zabývat také vztahem etymologie k frazeologii a možnostmi uplatnění jejích poznatků v oblasti ustálených anomálních kombinací slov.

Kromě lingvistických disciplin se frazeologie různými způsoby vztahuje také k vědám mimo oblast jazykovědy. S frazémy a především kvazifrazémy se setkáváme v terminologii různých vědních oborů, přičemž zpravidla platí, že čím je disciplína exaktnější, tím méně jich v její terminologii najdeme.

Významnou pozici mají ve vztahu k idiomatice historie a etnografie, které nám dokážou osvětlit původ některých výrazů (z historie např. •*potěmkinská (sic) vesnice*; •*dopadnout jak sedláci u Chlumce*; z etnografie výraz •*utopit/vypálit*

⁵ MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice: (tematický frazeologický slovník I)*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999. 161 s. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity = Scripta Facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis; č. 124. ISBN 80-7042-537-7. s. 4. Mrhačová zde pojem *zooapelativa* užívá pro označení názvů zvířat.

červa⁶). Zároveň mohou, byť jen omezeně, samy z idiomů čerpat zkušenost našich předků v podobě, v jaké se do současnosti zachovala především ústní tradicí.

V kognitivně-lingvistickém zkoumání frazémů nachází své uplatnění psychologie, jejíž poznatky nám pomáhají pochopit mechanismy vzniku a užívání jazykových prostředků. Vztah frazeologie k psychologii má ale i jiný rozměr; prostřednictvím idiomů je totiž možné vyjádřit a pojmenovat pestrou škálu citů, duševních stavů, povahových vlastností nebo způsobů chování, sice nevědecky, zato však mnohdy výstižněji, než to dokáže odborná psychologická terminologie (např. •*sedlat koně od ocasu*; •*neublížil by ani mouše*; •*ronit krokodýlí slzy*; •*být hned na koni*). To na jedné straně odhaluje nedostatečnost pravidelného jazyka v některých oblastech a na straně druhé dokládá význam často podceňované role frazeologie jako nominativního prostředku.

Vztah logiky a frazeologie je mnohdy konfliktní, ale právě proto velmi plodný. Vedle gramatických pravidel jsou při vzniku frazému často porušována také pravidla sémantická, která poměrně úzce souvisejí právě s logikou. Odchýlení se od logických zákonitostí vede ke zvýšení napětí, které užití výrazu vyvolává, a tím i k nárůstu jeho expresivity.

Nezpochybnitelný význam mají frazeologismy v literárních dílech, kde autoři často využívají jejich expresivní potenciál. Některé výrazy naopak vděčí literárním dílům za svůj vznik (např. ◻*ošklivé káčátko* nebo •*boj s větrnými mlýny*). V menší míře se frazémy vyskytují také jako námět děl výtvarných a hudebních.

Přestože je výše uvedený výčet neúplný, vyvrací představu o frazeologii jako marginální oblasti jazyka. Je důkazem toho, že frazeologické výrazy lze užít pro pojmenování široké škály jevů z mnoha oblastí lidského života a že frazeologii pojí vztah k řadě jiných vědních oborů.⁷

⁶ Pokud nebude uvedeno jinak, platí, že příklady označené jako „•“ jsou převzaté od autora, jehož dílem se daná část práce zabývá. Znak „◻“ pak uvádí příklady vlastní.

⁷ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Op. cit., s. 15-17

2 Česká idiomatika a frazeologie

Česká lingvistika, reprezentovaná především Pražským lingvistickým kroužkem, má na mezinárodní úrovni tradičně velmi dobré jméno a podobně je tomu i v případě frazeologie a idiomatiky (dále pro stručnost pouze frazeologie). Po stránce teoretické i praktické je česká frazeologie zmapována mimořádně důsledně a komplexně, především zásluhou dlouholeté práce lingvisty Františka Čermáka⁸ a jeho spolupracovníků. Čermák je autorem mnoha odborných publikací a přednášek o nejrůznějších teoretických aspektech frazeologie a ve svých dílech reflektuje dosavadní poznatky jak českých, tak zahraničních lingvistů. V praxi jeho hluboká znalost této specifické jazykové oblasti a zaujetí korpusovou lingvistikou vyústily ve spolupráci s kolektivem autorů, na jejímž konci stojí čtyři obsáhlé slovníky českých frazeologických výrazů, díla výjimečného i v celosvětovém měřítku.

Pro komplexnost a důslednost zpracování frazeologické problematiky budou právě díla Františka Čermáka jedním ze stěžejních zdrojů pro tuto diplomovou práci. V některých částech práce přihlédneme také k závěrům z již zmiňovaného díla Evy Mrhačové.

2.1 Česká terminologie⁹

Frazeologická terminologie je obecně poměrně neustálená nejen v důsledku krátké existence této vědy, ale už z povahy předmětu jejího zkoumání. V době před vznikem frazeologie - a vlastně i samotné lingvistiky - jako vědní disciplíny byl zájem o frazémy omezen na některé vybrané skupiny výrazů, které budily především pozornost etnografů a byly proto primárně předmětem kulturně-historické analýzy. V českém prostředí byla prvním náznakem moderního přístupu

⁸ František Čermák, Prof., PhDr., DrSc. (* 1940). Jazykovědec se zaměřením mimo jiné na lexikologii a lexikografii, frazeologii a idiomatiku, sémantiku a korpusovou lingvistiku. Člen Pražského lingvistického kroužku. 2011-02-05 [online] [cit. 13. června 2012] dostupné z: <http://ucnk.ff.cuni.cz/view.php?2>

⁹ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 24-36

k frazeologii práce F.L. Čelakovského, jenž kromě rozsáhlé sbírky přísloví vydal také sbírku obsahující „pořekadla, jimiž se tu nazývá to, co později dostalo název rčení a dnes frazém a idiom“¹⁰.

Později se k popisu jednotlivých typů výrazů, především větné povahy, užívalo množství označení, z nichž některá přežívají dodnes. Jejich význam je ale často vágní, vzájemně se překrývají a pro účely systematické klasifikace frazémů se většina z nich nehodí. Čermák jich uvádí 40, mezi nimi například: *adagium, aforismus, anekdota, apothegma, axióm, citát, floskule, formule, fráze*, atd.¹¹

Na rozdíl od situace v portugalské frazeologii je současná česká frazeologická terminologie poměrně stabilní, nepochybně také díky Čermákovu ucelenému a systematickému dílu. Základními pojmy jsou zde *frazém* a *idiom*, potažmo také *frazeologie* a *idiomatika*. Jde o označení, která se do značné míry překrývají, každé z nich ale reprezentuje odlišné hledisko:

V zásadě platí, že analyzujeme-li kombinatorický útvar formálně, z hlediska formálních rysů, mluvíme o frazému, zatímco analýza sémantická, z hlediska relevantních sémantických rysů (včetně nominativních), opravňuje užití názvu idiom. Tato jen zdánlivá dvoukolejnost není zbytečná; na jedné straně je metodologicky často nutné pro jejich nápadnou odlišnost si všimnout zvlášť stránky sémantické nebo stránky formální, na druhou stranu nemají obě stránky stejný rozsah. Vzhledem ke klesajícímu stupni a počtu anomálií a při přechodu k periférii frazeologie a idiomatiky je tam sémantická stránka zpravidla silně oslabená, nejasná a pak převažuje, resp. prakticky zůstává pro analýzu pouze stránka formální a tedy i termín frazém.¹²

V obecném kontextu je tedy možné užívat obě označení, případně pro zjednodušení výraz *frazém*, který má podle uvedené definice širší platnost. V případě většího důrazu na významovou nebo naopak formální stránku útvaru je ale vhodné mezi idiomem a frazémem rozlišovat. Na zmíněné periférii frazeologie se nacházejí mimo jiné frazémy prepoziční, kvazifrazémy verbonominálního typu, případně některé odborné termíny.

¹⁰ ČERMÁK, František, Hronek, Jiří a Machač, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1, Přírovnání. 2.*, přeprac. a dopl. vyd., V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2009. s. 485

¹¹ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 53

¹² Tamtéž, s. 33

Souběžně s názvy idiom a frazém se méně často můžeme setkat i s dalšími označeními. Eva Mrhačová v předmluvě ke svému tematickému frazeologickému slovníku *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice* například pracuje s termínem *frazeologická jednotka*. Význam tohoto pojmenování je však v zásadě shodný s významem pojmů *idiom* a *frazém*, jak ho definuje Čermák, k jehož dílu Mrhačová ve zmíněném slovníku odkazuje. Ve stejném významu se pak ojediněle setkáme například i s pojmem *frazeologismus*. I přesto lze ale v případě české frazeologie hovořit o značné jednotě terminologického úzu.

2.2 Definice frazému a idiomu

Podobně jako v jiných jazykovědných disciplínách, i ve frazeologii je obtížné vytyčit jednoznačné hranice a stanovit přesná pravidla. Tradičně byla za hlavní kritérium považována sémantická stránka frazémů, což je logické vzhledem k tomu, že pro běžného uživatele jazyka je zásadní právě význam slov a slovních spojení, zatímco jejich morfosyntaktické vlastnosti uplatňuje obvykle automaticky, aniž by si je uvědomoval a zamýšlel se nad nimi. Počátky zkoumání frazémů, soustředěné především na jejich kulturně-antropologickou povahu, se také zabývaly primárně otázkou významu. S vývojem frazeologie a vznikem nových metod se ale ukazuje, že sémantické hledisko má v některých ohledech omezení, která znemožňují jeho uplatnění na některé oblasti frazeologie.

Čermák proto upozorňuje na nedostatečnost mezinárodně velmi často užívané definice založené právě na poměru významu komponentů k významu frazému jako celku:

(...) jeden z nejoblíbenějších sémantických pohledů na frazémy¹³, založený na skutečnosti, že jejich význam nelze analyzovat, rozložit; význam jejich komponentů není aditivní (to znamená, že sumu jejich významů nelze analyzovat, protože tyto významy dohromady nedávají význam frazému jako

¹³ V anglofonním prostředí převažuje v obecném úzu výraz *idiom* jako zastřešující pojem, což může způsobit potíže při překladu termínu do češtiny. V tomto případě sice je řeč o sémantických kritériích, ale hlavní myšlenkou je nalezení obecně platné definice frazeologické jednotky. Proto byl anglický výraz *idiom* do češtiny přeložen slovem *frazém*.

celku). Jakýkoli pokus takto vysvětlit takové komponenty, které jsou sémanticky vyprázdněné a nemají žádný zřetelný význam, vede nicméně k potížím.¹⁴

Sémantické kritérium není dostačující například v případech, kdy některý z prvků frazému nemá vlastní význam a jde tedy o monokolokabilní¹⁵ komponent, nebo naopak význam má a ten je v idiomu zachován do té míry, že nemůže být beze zbytku splněno kritérium nerozložitelnosti významu celku na významy komponentů.

Ani kritérium pro rozpoznání frazému na základě jeho transformačně-syntaktických omezení a anomálnosti ale nelze považovat za ideální. Odpovídají mu sice všechny frazeologické a idiomatické jednotky, kromě nich však lze tuto definici vztáhnout i na řadu jazykových jednotek mimo oblast frazeologie. Jako příklad uvádí Čermák anglická modální slovesa *can* a *must*, jejichž omezení spočívá v nemožnosti užít je v trpném rodě. Analogickým případem jsou jejich české ekvivalenty, slovesa *umět* a *moci*.

Hlavním problémem při snaze o identifikaci frazému je tedy nalezení kritérií s dostatečně širokou platností, aby jimi bylo možné obsáhnout všechny frazeologické jednotky, zároveň ale dost specifické na to, aby s jejich pomocí bylo možné vyloučit jednotky, které už do frazeologie nepatří. Čermák navrhuje následující třístupňový test:¹⁶

Za prvé je třeba zjistit, jestli je výraz ustálený, tj. jestli se opakovaně objevuje v textech a promluvách. Toto kritérium je nutné, ale ne dostačující, je tedy třeba přistoupit k druhému kroku. V tom je třeba ověřit, že alespoň jeden ze členů kombinace nelze libovolně nahradit jiným tak, aby se zároveň zachoval význam a funkce spojení. Ve třetím kroku, který ale nemusí platit vždy, přistupujeme

¹⁴ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 177. „(...) one of the most favoured semantic approaches to idioms, based on the fact that their meaning is not amenable to analysis, decomposition; the meaning of their component parts is not additive (that is, the sum of their meanings is not amenable to analysis because these meanings do not add up to the semantic total of the idioms as a whole). However, any attempt to explain in this way such components as are semantically depleted and devoid of any distinct meaning runs into trouble.“

¹⁵ Tamtéž, s. 30. Monokolokabilita je „taková kolokabilita lexikální formy, která je jasně omezená na možnost kombinovat se pouze s několika málo (2-7), resp. jedinou další formou v jazyce; ta (resp. ty) ho chrání před jazykovým zánikem, protože bez kombinace, v úplné izolaci, v jazyce není možné nic.“

¹⁶ Tamtéž, s. 177 - 191

k hledání metafory. Ve většině „tradičních“ frazémů ji nalezneme, ale například v gramatických frazémech přítomná není. Jde o test dostatečně spolehlivý, zejména pokud ho provádějí rodilí mluvčí. Ti k vyhodnocení kritérií užívají svých zkušeností a jazykového citu, které jsou u mluvčího, který se daný jazyk učí, vždy omezené.

Na základě tohoto testu a dříve uvedených podmínek pro rozlišení mezi frazémem a idiomem je možné vyvodit, že kladný výsledek prvních dvou kroků opravňuje k zařazení zkoumané kombinace mezi frazémy, zatímco idiom musí splňovat také krok třetí.

Otázku vymezení frazeologie a idiomatiky v pojetí různých jazykovědců považuje Čermák za krajně problematickou. Její hranice se podle něj liší a jsou často nejasné, mimo jiné proto, že určitým sporným oblastem se mnoho vědců raději vyhýbá. Výsledkem je situace, kdy v krajních případech je společný průnik oblastí v různých koncepcích menší než to, v čem se liší. K problematickým typům patří tradičně například kolokace, jak uvidíme i v kapitole o portugalské a španělské frazeologii. Protože kritérium významu považuje za vágní, využívá Čermák uvedených tří kroků a vytváří definici, podle níž je idiom a frazém „takové nemodelové a ustálené syntagma prvků, z nichž aspoň jeden je z hlediska druhého členem extrémně omezeného a zavřeného paradigmatu (formálně a většinou i sémanticky).“¹⁷ Důraz je na rozdíl od tradičního přístupu kladen na funkci a ne na význam a do frazeologie tak lze zahrnout výrazy různých jazykových úrovní, jak bude patrné v kapitole věnované klasifikaci frazémů.

Běžně přijímaný požadavek na formální víceslovnost frazému je sporný, diskrétnost formy totiž není jednoznačným ukazatelem. Může svádět k tomu, abychom přisuzovali samostatnou existenci všemu, co se píše zvlášť. To je problém například u výrazů obsahujících alespoň jeden monokolokabilní prvek, tj. prvek, který má samostatnou existenci jen zdánlivě. Některé frazémy se tak mohou psát i dohromady, aniž by se na jejich povaze cokoli změnilo (např. • *jakžtakž*). Jde přitom o problém spojený s povahou latinky jako hláskového písma, který například v čínštině, jejíž písmo je ideografické, do té míry nevyvstává.¹⁸ Podle Čermáka frazémy existují už na úrovni kombinací morfémů (např. • *najít* jako

¹⁷ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 245

¹⁸ Tamtéž, s. 30

kombinace morfémů *na* – nahoře a *jít* – pohybovat se, dohromady ve významu „objevit“; podobně např. •*zákeřný*, •*vykutálený*). Podrobněji se těmto lexikálním frazémům budeme věnovat v kapitole o klasifikaci.

Jako v každé disciplíně, i ve frazeologii se vědci pokoušejí o nalezení univerzálií, tedy co nejpřesnějších postulátů, které by ale zároveň platily pro všechny frazémy bez výjimky. Čermák vytýká svým předchůdcům v této snaze nedůslednost a představuje vlastní návrh deseti frazeologických univerzálií:¹⁹

1. Frazém existuje v každém přirozeném jazyku.
2. Frazém existuje na všech úrovních kombinatoriky jazykových jednotek, které jsou nadány významem a jejichž rezultativní kombinace mohou jako ustálené vstupovat do systému.
3. Frazém je výsledkem náhodného, nemodelového tvoření.
4. Frazém je založen na nejruznější vnitřní syntagmatické, paradigmatické nebo obojí anomálii svých komponentů.
5. Frazém je dán neaditivní, nefregeovskou²⁰ funkcí (popř. významem) svých komponentů. (Tímto Čermák odmítá sémantickou motivaci frazému skrze jeho komponenty.)
6. Frazém je svou funkcí analogický odpovídající funkci pravidelné kombinace pravidelných prvků své úrovně.
7. Frazém je funkčně a gramaticky vždy do určitého stupně defektní a restringovaný.
8. Frazém je transformačně vždy do určitého stupně defektní a restringovaný.
9. Frazém je svým územ v komunikaci nominací ekonomickou a denotativně i referenčně vágní.
10. Frazém je nejdisponibilnější systémový prostředek (nominace) k pragmatickému vyjadřování, především evaluativního typu.

¹⁹ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 245 - 251

²⁰ Tamtéž, s. 213. O fregeovské či kompoziční funkci jednotky mluví Čermák v souvislosti s případy, kdy se „charakterizuje pravidelné skládání, slučování jednotek v komplexní významový tvar.“

Nejde o definitivní a nezpochybnitelné frazeologické desatero, ale o velmi komplexní a všeobecně platný popis formálních, funkčních i sémantických vlastností frazémů, který může sloužit jako spolehlivé východisko pro další úvahy o různých aspektech frazeologie.

Ani sebepřesněji definovaná kritéria neumožňují jednoznačně rozlišit frazémy od jednotek pravidelného jazyka. Určitá část výrazů, tak zvané kvazifrazémy a kvaziidiomy, splňuje pouze některá z kritérií a nacházejí se tak na periferii idiomatiky a frazeologie. Při jejich rozpoznávání hraje často roli oslabená nebo chybějící idiomatičnost. Patří sem mimo jiné výrazy s konkrétním denotátem (např. •*kočičí hlava*), výrazy terminologické povahy, k nimž existuje exaktní definice (např. •*mrtvý chod*), výrazy s omezenou kolokabilitou komponentů (např. •*poulit oči*) nebo některé verbonominální výrazy s abstraktním substantivem (např. •*věnovat pozornost*).²¹

²¹ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 42.

3 Portugalská idiomatika a frazeologie

V úvodu této kapitoly je třeba vymezit, v jakém významu bude v této práci užíván pojem *portugalský*, případně *portugalština*. Pro zjednodušení do něj budeme z hlediska obecné jazykovědy zahrnovat jak portugalštinu evropskou, tak brazilskou, a tudíž také jazykovědce obou zemí. Jak se ukáže v praktické části práce, brazilská portugalština se od té evropské v řadě věcí liší a z diachronního hlediska převažuje tendence k postupnému vzájemnému vzdalování obou variant tohoto jazyka.²² V otázce jednotlivých frazémů proto budeme v rámci možností mezi oběma variantami portugalštiny rozlišovat. Morfologicky a syntakticky jsou však z naprosté většiny totožné a kulturně-vědecký prostor obou zemí je poměrně úzce propojen, jazykovědu nevyjímaje. Pro účely této práce je tak možné v obecné teoretické rovině považovat portugalskou a brazilskou frazeologii a idiomatiku za jeden celek.

Ve srovnání s českou frazeologií je ta portugalská poměrně neustálená a bylo obtížné nalézt mezi dostupnými zdroji dílo, které by problematiku této disciplíny pojednávalo systematicky a uceleně. Z toho důvodu jsme přistoupili k rozšíření teoretických základů této diplomové práce o studium zdrojů španělských, jejichž závěry lze vzhledem ke kulturní provázanosti mezi oběma západorománskými zeměmi a příbuzností jejich jazyků bez obtíží uplatňovat i na portugalskou frazeologii. Tento předpoklad je podložen i skutečností, že sami portugalští jazykovědci ve svých pracích často odkazují na publikace a závěry španělských kolegů. V tomto smyslu můžeme hovořit o frazeologii španělsko-portugalské nebo také iberské.

Ani situace ve španělské frazeologii ale není jednoznačná. Rozkolísanost v užívané terminologii lze sledovat nejen mezi jednotlivými jazykovědci, ale často dokonce i v rámci jediné kapitoly nebo článku. Při práci se španělskými a portugalskými zdroji se tak setkáváme s množstvím více či méně synonymních

²² S rostoucí nezávislostí Brazílie na Portugalsku se brazilská portugalština stále více odchylovala od portugalštiny evropské. Ve 20. století však došlo vlivem společenského, ekonomického a technického vývoje k výrazné změně vzájemných portugalsko-brazilských vztahů. Brazílie, která byla po staletí své koloniální historie příjemcem vlivů z evropského centra, je nyní zdrojem obměn evropské portugalštiny, což lze nejlépe sledovat v oblasti lexika. Jak uvidíme v praktické části diplomové práce, projevilo se to také při zpracování našeho korpusu idiomů.

názvů, jejichž definicí se autoři obvykle zabývají jen sporadicky nebo vůbec a mnohdy je v textu užívají nedůsledně. Mário Vilela uvádí celou řadu názvů pro to, co bývá, někdy s určitou mírou nepřesnosti, zahrnováno mezi idiomatické výrazy: *idiotismo, idiomatismo, expressão idiomática, expressão figurada, frase feita, fraseologismo, fraseologismo verbal/nominal/adjectival/ adverbial, fraseo, frase estereotipada, grupo fraseológico, locução verbal, locução nominal/adjectiva, locução figurada, modo de falar, modismo, sintagma fixo, sintema, volněji pak colocações, lexias complexas, solidariedades lexicais* a případně i *provérbios* a *ditados*.²³ V užitých pramenech se dále vyskytovaly například výrazy *expressão fixa, expressão corrente / popular, expressão cristalizada, locução estereotipada, combinatória cristalizada, sintagma cristalizado, unidade fraseológica* nebo *lugar comum*. Zvláštním případem je slovo *fraseologia*, které je užíváno jak pro frazeologii jako vědu, tak pro frazeologické jednotky, přičemž ve druhém z významů se vyskytuje i ve tvaru množného čísla, *fraseologias*.

Tato terminologická rozkolísanost poněkud komplikuje orientaci na poli španělsko-portugalské frazeologie, přestože zde postupně dochází k pozitivnímu vývoji ve směru k větší systematičnosti a jednotnější terminologii.

Při studiu dostupných pramenů z iberské oblasti vyšlo najevo další úskalí, totiž že španělští a portugalské autoři se otázce obecného teoretického vymezení frazeologie a frazeologické terminologie často příliš nevěnují, případně se soustředí na pojednání kompilační povahy. V těch představují, vysvětlují a srovnávají hypotézy a metody klasifikace vybraných autorů, nejčastěji z anglofonních nebo východoevropských zemí. Věnují se možnostem jejich využití pro práci s příklady z portugalské nebo španělské a upozorňují na problémy s jejich uplatněním na tyto jazyky, případně se vůči nim do určité míry kriticky vymezují. Až na výjimky však nepředstavují vlastní ucelenou koncepci, ani se k žádné z variant jednoznačně nepřiklání. Většina z nich totiž svou práci primárně sleduje jiné cíle, než je teoretické vymezení frazeologie. Buďto jim jde spíše než o vlastní výzkum o vytvoření přehledu dosavadních poznatků v dané oblasti, který má sloužit především jako didaktický materiál, nebo se samostatnému výzkumu věnují, ale zaměřují se na specifitější problémy. Obecně

²³ VILELA, Mário. As expressões idiomáticas na língua e no discurso. In: *Actas do Encontro Comemorativo dos 25 anos do Centro de Linguística da Universidade do Porto*, vol.2, 2002. s. 159.

vymezení frazeologie pak považují za již vyřešenou otázku a ve své práci proto vycházejí z teoretických základů mezinárodně přijímaných a ověřených.

V následující části diplomové práce uvedeme v hlavních bodech závěry několika zdrojů, které nejlépe splňovaly požadavek na univerzální platnost obsažených hledisek a zároveň reprezentovaly ty pohledy na frazeologii, s nimiž se v portugalských a španělských zdrojích setkáváme nejčastěji.

3.1 Mário Vilela

Portugalský lingvista Mário Vilela je výjimkou z výše uvedených výhrad. Jeho práce nabízí poměrně ucelený přehled o hlavních problémech frazeologie. Hlavní oblastí jeho zájmu je sice lexikologie jako celek, frazeologii jako její součásti se ale v některých svých dílech systematicky věnuje a jeho práce tak nabízí odpovědi na základní otázky týkající se definice a klasifikace frazeologických jednotek podle různých kritérií.

Ve svém článku *Idiomatické výrazy v jazyce a diskursu (As expressões idiomáticas na língua e no discurso*²⁴) staví Vilela oblast frazeologie a tak zvaný *opakovaný diskurs (discurso repetido)* jako protiklad k pravidelnému jazyku a tedy *diskursu volnému (discurso livre)*. Jak napovídá název článku, o frazémeh obecně se vyjadřuje především jako o *expressões idiomáticas* (idiomatických výrazech). Místy rozlišuje také mezi názvy *fraseologismo / frasema* a *idiomatismo (fraseologismem / frazémem a idiomatismem)*. Vilela idiom definuje jako spojení slov, které nemůže být doslovně přeloženo do jiného jazyka, aniž by došlo ke změně jeho sémantických vlastností. Za operativnější označuje koncept frazému, který definuje jak vlastnostmi formálními, tak sémantickými.²⁵ Dichotomie mezi nimi však zde není tak jednoznačná jako u Františka Čermáka.

Hned v úvodu Vilela zdůrazňuje, že frazeologie je významná a svébytná oblast jazyka, kterou není možné definovat pouze jako odchylku od normy:

Vycházíme z principu, že idiomatický výraz má v jazyce zásadní význam: není ho totiž možné vysvětlit jako anomálii, odchylku ani derivaci ve vztahu

²⁴ VILELA, Mário. *As expressões idiomáticas na língua e no discurso*. Op. cit., s. 159 - 189

²⁵ Tamtéž, s. 176 - 177

k normě a k původnímu doslovnému lexikálnímu významu. Vzhledem k jeho struktuře, množství a frekvenci nemůže jít o menšinový a podružný lingvistický element.²⁶

Frazeologii pak definuje jako vědu, která se zabývá ustálenými výrazy, tedy slovními spojeními, která mají význam a funkci jednoduchých slov. Frazémy coby nominativní prostředky podle něj hrají důležitou roli v procesu rozšiřování lexika a přispívají k lexikalizaci lidské zkušenosti v takové podobě, jak ji naše vědomí konceptualizuje a kategorizuje do jednotlivých mentálních schémat. Jsou zpravidla pojmenováními sekundárními, to znamená, že označují denotát, pro který již existuje pojmenování v oblasti pravidelného jazyka. Jeho význam však dokážou vyjádřit výstižněji a díky své přirozené expresivitě dokážou ve stručnosti zachytit i jemné rozdíly například v citovém zabarvení, jejichž popis by v pravidelném jazyce vyžadoval mnohoslovné vysvětlení. Autor také upozorňuje na skutečnost, že frazémy jsou pro svou expresivní podstatu pojmenováními příznakovými a jako takové se vyskytují hlavně v mluveném projevu. Denotáty frazémů bývají abstraktní, například emoce, postoje, subjektivní hodnocení nebo chování, častěji s negativním než pozitivním zabarvením.

Pozornost Vilela věnuje také častému výskytu homonymie ať už na úrovni frazémů jako celků, nebo slov do nich vstupujících jako komponenty. Jako příklad prvního případu uvádí Vilela výraz *estar em pulgas*, doslova *být na blechách*, jehož významy, pravidelný i frazeologický, jsou podobné jako u českého frazému *být (jako) na jehlách*. Homonymie na této úrovni je sice poměrně častá, ve většině případů je však výraz v doslovném významu užíván jen vzácně nebo vůbec. Je třeba podotknout, že v druhém případě je homonymie jednoznačně většinovou záležitostí, protože monokolokabilních komponentů, které existují pouze v rámci frazeologie a ve volném diskursu nemají žádný význam, není v poměru k plnovýznamovým komponentům mnoho.

Definice frazému a idiomu a mechanismu jejich vzniku je pak podle Vilely následující:

²⁶ VILELA, *As expressões idiomáticas*. Op. cit., s. 160 „Partimos do princípio de que a expressão idiomática tem uma importância vital na língua: é que a expressão idiomática não se explica pela anomalia nem pelo desvio ou pela derivação relativamente a uma norma, a um significado lexical literal originário. Postos perante a sua constituição, a sua frequência e a sua riqueza, não pode tratar-se de um elemento linguístico marginal e secundário.”

kombinace slov (nebo skupin slov) relativně ustálených, jejichž souhrnný vnitřní význam se liší od souhrnného vnějšího významu jejich jednotlivých komponentů ve volných kombinacích. Uvnitř frazémů ztrácejí slova svůj individuální význam a společně vytvářejí nový význam frazeologický, přenesený, idiomatický, tedy frazeologický semém.²⁷

Zmíněnou ustálenost je možno chápat jako syntaktický a / nebo sémantický blok, který znemožňuje nahrazení některého komponentu jiným, třeba i synonymním slovem. Vilela tedy frazémy popisuje jako slovní spojení, která vyčerpávají dané paradigma, přičemž v krajních případech podle něj paradigma vůbec neexistuje: „neexistence paradigmatu je krajním případem ustálenosti“²⁸. Tuto formulaci lze ale považovat za nepřesnou a zavádějící; danou situaci výstižněji pojmenovává František Čermák, když hovoří v případech extrémní uzavřenosti paradigmatu o paradigmatu jednočlenném. Neexistenci paradigmatu Čermák nepřipouští: „Každé slovo, lexém, morfém atd. patří v systému do nějakého paradigmatu (jednoho nebo více); paradigmatu jsou tudíž různě rozsáhlá a v systému jazyka i různě abstraktní“²⁹

Hranici toho, co ještě patří do frazeologie a co už ne, není možné jednoznačně stanovit. Snahy o nalezení co nejpřesnějších kritérií pro rozpoznání frazému proto stále zaměstnávají mnoho jazykovědců, zabývajících se problematikou frazeologie. Vilela uvádí následující:

- ustálenost, spočívající v nemožnosti disociace slovního spojení
- idiomatičnost, nebo také „novou kompoziční sémantiku“³⁰, tedy nesoulad mezi významem celku a významy jednotlivých komponentů
- syntaktickou a sémantickou typičnost

Kromě toho se podle něj frazémy vyznačují víceslovností, lexikalizovaností, reprodukovatelností a velkým tvůrčím potenciálem při tvorbě textů.

²⁷ VILELA, *As expressões idiomáticas*. Op. cit., s. 162 „combinações de palavras (ou grupos de palavras) relativamente estáveis cujo significado global interno de uso difere do significado global externo de uso dos constituintes individuais em combinações livres. No interior das fraseologias as palavras perdem o seu significado individual e constituem em conjunto um significado fraseológico novo, transposto, idiomatizado, isto é, um semema fraseológico.“

²⁸ Tamtéž, s. 167. „a ausência de paradigma é o caso limite da fixidez“

²⁹ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 27

³⁰ VILELA, *As expressões idiomáticas*. Op. cit., s. 163. „semântica composicional nova“

Vilela opakovaně uvádí, že ustálenost frazémů není absolutní. Většina z nich vykazuje určitou míru variability, která se velmi často projevuje v diskursu, když mluvčí frazém přizpůsobuje aktuální situaci, jíž se promluva týká. Někdy může jít o drobnou formální změnu, která přizpůsobí frazém užití v daném kontextu a jeho význam nijak neovlivní (např. frazém •*misturar alhos com bugalhos*, doslova *míchat česnek s žaludy*, podobný českému *◻míchat jabka s hruškama*, užitý v nadpisu novinového článku bez slovesa a se souřadící spojkou *a* namísto předložky *s*: *Alhos e Bugalhos*). V dalším případě, který Vilela nazývá „variabilidade como efeito ecóico“ (variabilita jako ozvěnový efekt), jde o pouhý odkaz na daný frazém nebo jeho parafrázi (např. spojení •*Discurso de Sampaio aos peixes*, odkazující k frazému *pregar sermão aos peixes – pronášet kázání k rybám*, ještě přesněji k jeho slavnému užití v názvu barokního kázání Antónia Vieiry *Sermão de Santo António aos peixes*³¹ - *Kázání svatého Antonína k rybám*). Oba uvedené příklady získal Vilela z tisku, podobné variace totiž s oblibou užívají novináři, aby ozvláštnili svůj psaný projev a dodali mu na působivosti.

Dalším běžným typem je podle Vilely variabilita strukturální, drobné morfologické a syntaktické změny, které nemají vliv na význam ani syntaktickou funkci frazému. Vyjmenovává řadu typů, z nichž uvedeme ty základní:

I. variace mužského a ženského rodu³²

◻*bicha / bicho de sete cabeças*; podobné českému frazému *sedmihlavá saň*³³

II. variace užití diminutivního tvaru místo tvaru základního

•*dar com os burrinhos / burros na água*, doslova *skončit s oslíky / osly ve vodě*; zmařit vlastní úsilí

III. možnost záměny tvarů jednotného a množného čísla

•*dar em água / águas de bacalhau*, doslova *skončit ve vodě / vodách z tresky*³⁴; nezdařit se, přijít nazmar

³¹ VIEIRA, António. *Sermão do Santo António aos peixes*. [online] Dostupné z: http://cvc.instituto-camoes.pt/conhecer/biblioteca-digital-camoes/search_result.html [cit. 28. června 2012]

³² Rod střední portugalština nemá.

³³ Výrazy *bicho* a *bicha* mají mnoho různých významů; jejich problematikou se budeme blíže zabývat v praktické části práce.

IV. variace užití určitého, neurčitého a případně nulového členu

▫ *bater (as) asas*, doslova *zamávat křídly*; utéct

V. variace užití členu určitého a přivlastňovacího zájmena

▫ *a pensar morreu o (meu) burro*, doslova *(můj) osel se upřemýšlel k smrti*, výraz, jímž mluvčí kritizuje váhavost druhé osoby

VI. variace mezi dvěma nebo více různými předložkami

▫ *dose de / para elefante*; doslova *sloní dávka / dávka (jako) pro slona*; velká dávka

VII. variace užití synonymních slov (výjimka z pravidla, které říká, že žádný z komponentů frazému není možné nahradit synonymním výrazem, aniž bychom narušili význam frazému)

▫ *pegar o boi pelos cornos / chifres*, doslova *popadnout býka za rohy*; postavit se k problémům čelem

VIII. variace mezi slovy, která náleží do stejného lexikálního pole

a) homogenního

• *dar / deitar / lançar / pérolas a porcos*, česky *dávat / předhazovat / vrhat / házet perly sviním*

b) heterogenního

• *comprar / vender / comer / apanhar gato por lebre*; doslova *kupovat / prodávat / jíst / chytat kočku místo zajíce*; napálit někoho / nechat se napálit

Vilela zmiňuje také variaci mezi antonymními výrazy (▫ *sentir-se como peixe na água / fora da água*; česky *cítit se jako ryba ve vodě / na suchu*) nebo mezi kladnou a zápornou formou stejného výrazu (▫ *(não) ser pássaro de gaiola*, doslova *nebýt klecový pták*; potřebovat svobodu). Při této variaci nezůstává význam zachován, nedochází však ani k jeho změně v pravém smyslu slova, jde spíš o zrcadlový obraz stejné sémantické hodnoty. Podobný je i princip variace u frazémů, které Vilela nazývá *conversivos* (konverzivní), tedy takových, které je možné užívat

³⁴ Zde se myslí voda, která byla použita k namočení a odsolení sušené tresky, a už se k ničemu nehodí.

„obousměrně“ (např. •*vender / comprar gato por lebre, kupovat / prodávat zajíce v pytli*). Na příkladu VIII. b) vidíme, že tento typ variace se může částečně překrývat s variací slov z téhož heterogenního lexikálního pole.

Zvláštní skupinou jsou takzvané varianty diatopické, synonymní frazémy, které se používají jen v některých nářečích daného jazyka, v portugalském kontextu pak také ve variantě portugalštiny užívané v některé ze zemí, kde se tímto jazykem hovoří. Kromě bývalých afrických kolonií Angoly a Mosambiku jde především o Brazílii (např. brazilský výraz *como gato e cachorro* vs. portugalský *como o cão e o gato* – česky *jako pes a kočka*, které se kromě užití členu určitého v portugalské variantě liší především výrazem pro označení psa). Některé brazilské varianty v posledních desetiletích pronikají i do evropské portugalštiny a jsou tak ukázkou zpětného kulturně-jazykového působení bývalé kolonie na zemi, z níž její jazyk pochází.

Kromě uvedených typů variability upozorňuje Vilela také na variabilitu nepravou, tedy výrazy, které jsou si zdánlivě velmi podobné, ale liší se například předložkou nebo valencí a mají zcela jiný význam. Vilela je označuje za „falsos amigos“ (zrádné výrazy) v rámci jednoho jazyka³⁵ a mezi příklady uvádí idiomy •*estar sobre brasas* – mít potíže a *passar pelas brasas* – zdřímnout si.

Klasifikaci frazémů provádí Vilela na základě různých kritérií, mimo jiné syntaktických a strukturních. Jeho pojetí se ale v hlavních rysech podobá systému Fratiška Čermáka, kterému se budeme věnovat v samostatné kapitole, a proto je na tomto místě neuvádíme. Pro určení stupně formální ustálenosti navrhuje Vilela zkoušky transformačních možností výrazu. Ty vycházejí ze skutečnosti, že zatímco volná kombinace slov může podstupovat formální změny, které odpovídají jejímu vnitřnímu uspořádání (u slovesných výrazů např. pasivizaci, u výrazů jmenných např. nominalizaci adjektiva nebo pluralizaci substantiva), v rámci frazému jsou tyto změny zpravidla možné jen v omezené míře nebo vůbec. Mezi zcela

³⁵ VILELA, *As expressões idiomáticas*. Op.cit., s. 168. „...devemos ainda distinguir unidades estruturadas lexical e morfosintaticamente de modo (quase idêntico) que transportam significados diferentes e que pode levar intralingualmente aos falsos amigos, mas em que a *divergência* ou provém da variação da preposição ou da valência...“ „...je třeba dále rozlišovat jednotky lexikálně a sémanticky strukturované takovým (téměř totožným) způsobem, že nesou rozdílné významy, což může vést ke vzniku zrádných slov, ale v nichž odlišnost spočívá buď ve variaci předložky, nebo valence...“

ustálenými výrazy a jednotkami pravidelného jazyka existuje řada mezistupňů. Některé z nich už nemůžeme zařadit do oblasti idiomatiky, přesto však vykazují určitý stupeň vnitřní koheze.

Značnou pozornost věnuje Vilela významu metafory a metonymie ve frazeologii v souvislosti s kognitivním přístupem k frazeologii. Jeho poznatky z této oblasti se budeme zabývat v samostatné kapitole o roli metafory ve frazeologii a idiomatice.

3.2 *Maria Teresa Camargo Bidermanová*

Článek *Komplexní lexikální jednotky (Unidades Complexas do Léxico)*³⁶ brazilské autorky Marie Teresy Camargo Bidermanové je jedním z příkladů kompilačních děl převážně didaktické povahy. Představuje závěry řady autorů a sestavuje z nich poměrně komplexní pojednání o základních frazeologických otázkách.

Bidermanová se zabývá především možnostmi definice *unidades fraseológicas* (frazeologických jednotek) a jejich vymezení v rámci nadřazené skupiny, již nazývá *combinatórias lexicais* (slovní spojení). Vychází z definice frazeologických jednotek jako „sekvencí slov, které mají ze sémantického hlediska určitou vnitřní soudržnost a vyznačují se specifickými morfosyntaktickými vlastnostmi“³⁷. K ní připojuje ještě formální požadavek, podle nějž jsou frazeologické jednotky „spojeními alespoň dvou slov oddělených mezerou, pomlčkou nebo apostrofem“³⁸. Zdůrazňuje také, že navzdory své syntakticky i sémanticky komplexní povaze jsou frazeologické jednotky při pohledu zvnějšku funkčně (syntakticky) nedělitelnými syntagmaty. Jsou tedy celkem, který se vždy chová jako některý ze slovních druhů. Frazeologické jednotky mohou zastávat funkci jak slovních druhů autosémantických, nesoucích vlastní význam (podstatných a přídavných jmen, sloves nebo příslovcí), tak synsémantických,

³⁶ BIDERMANOVÁ, Maria Teresa Camargo. *Unidades Complexas do Léxico*. In: Graça Maria RIO-TORTO, Olívia Maria FIGUEIREDO, Fátima SILVA et alii. *Estudos em homenagem ao Professor Doutor Mário Vilela*. Porto: Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005. s. 747-758

³⁷ Tamtéž, s. 750. „*Unidades fraseológicas* são seqüências de palavras que têm uma coesão interna do ponto de vista semântico e que possuem propriedades morfosintáticas específicas.”

³⁸ Tamtéž, s. 750. „(...) são seqüências de, pelo menos, duas palavras separadas por brancos, hífen ou apóstrofos.”

jejichž úkolem je především vyjadřovat vztahy mezi plnovýznamovými slovy. Ve druhém případě jde nejčastěji o předložky a spojky.

Označení pro frazém podřizuje Bidermanová úzu autora, jehož koncepci právě představuje, ale také tomu, jaká perspektiva při zkoumání frazeologických jednotek v dané chvíli převládá. Například při hodnocení míry obecné ustálenosti hovoří mimo jiné o pojmech *combinatória cristalizada* a *combinatória discursiva* (spojení ustálené a spojení diskursivní / volné) z nichž první vstupuje do promluvy jako hotová, ustálená jednotka, zatímco druhé vzniká až přímo v okamžiku promluvy, obvykle v souladu s existujícími morfosyntaktickými a sémantickými pravidly. Dále rozlišuje formální hledisko a v jeho rámci *construções totalmente cristalizadas* a *menos cristalizadas* (konstrukce zcela ustálené a méně ustálené) od hlediska sémantického, které pracuje se stupnicí mezi *expressões idiomáticas* a *não idiomáticas* (výrazy idiomatickými a neidiomatickými).

Bidermanová v souladu s obecně přijímaným názorem uvádí, že na frazeologické jednotky nelze uplatnit tradiční analýzu pomocí rozkladu na komponenty a zkoumání jejich vzájemných vztahů. Podobně jako Vilela ale zmiňuje řadu zkoušek, jejichž pomocí je možné zjistit míru ustálenosti daného výrazu. Tyto zkoušky se liší podle typu vstupních komponentů frazému, autorka však uvádí příklady vhodné jen pro některé specifické typy (například neslovesné výrazy jsou zde zastoupeny pouze spojením typu adjektivum + substantivum). Zkoušky většinou spočívají v pokusech o provedení různých lexikálních a gramatických změn syntagmatického i paradigmatického charakteru při zachování stejného významu. Čím méně změn daný výraz připouští, tím silnější je jeho anomálnost.

Uvedený test však nelze uplatnit na případy, kdy je frazém mluvčím úmyslně parafrázován (viz předchozí kapitola). Možnost takového užití nijak nerozšiřuje skutečnou variabilitu výrazu, protože jde pouze o jeho jednorázové individuální přizpůsobení v reakci na konkrétní situaci. Přesto může ve výjimečných případech následně dojít k opakovanému užívání výrazu více mluvčími, jeho rozšíření a postupnému ustálení.

Po uplatnění testů na skupinu portugalských příkladů dochází Bidermanová k závěru, že většina z nich alespoň některou ze změn připouští, a

tedy že výrazy zcela ustálené se vyskytují poměrně zřídka. Zdůrazňuje, že přesné stanovení míry ustálenosti zkoumané frazeologické jednotky je problematické, ale že v zásadě lze rozlišit tři základní stupně. Podobně jako Čermák pak rozlišuje hledisko sémantické od formálního. Na sémantické úrovni představuje následující trojici:

I. *expressões idiomáticas (idiomatické výrazy)*, jejichž význam je zcela nezávislý na významech jejich jednotlivých komponentů

II. *metáforas mortas (mrtvé metafor)*, výrazy na pomezí frazeologie, které získaly stereotypizovaný metaforický význam (např. *orelhas de burro*, v češtině *oslí uši*, metaforické označení pro zohýbané rohy knih. Má jak pravidelný význam, tak význam přenesený; jde tedy zároveň o případ homonymie, o níž byla řeč v kapitole věnované M. Vilelovi) Toto označení přibližně odpovídá tomu, co Čermák označuje jako kvazifrazém.

III. *colocações (kolokace)* – často se vyskytující slovní spojení, jejichž význam je ale plně odvoditelný z významů jejich komponentů

Pro stupně ustálenosti morfosyntaktické pak uvádí následující trojici výrazů:

I. *expressões fixas (ustálené výrazy)*

II. *expressões semi-fixas (částečně ustálené výrazy)*

III. *expressões variáveis (proměnlivé výrazy)*

Proces ustalování frazeologických jednotek přirovnává autorka k běžeckému závodu na dlouhou trať; zatímco jedna část účastníků už dorazila do cíle, druhá se k němu teprve blíží a třetí k němu má ještě velmi daleko. Ty jednotky, které již do cíle dospěly, tedy *expressões idiomáticas (EIs)*, označuje za plody kultury a tvrdí, že jsou především součástí kulturního bohatství a ne jazykového systému. Na rozdíl od Mária Vilely, který se takové definici brání, o nich Bidermanová mluví jako o „seznamu základních nepravidelností daného jazyka a lingvistické normy“³⁹.

³⁹ BIDERMANOVÁ, Op. cit., s. 756. „De fato, as EIs podem ser consideradas como uma lista de irregularidades fundamentais de um idioma e de uma norma lingüística.“

V následující části stručně nastíníme, jak k základním frazeologickým problémům přistupují dva španělští lingvisté.

3.3 *Aurora Navajas Algabová*

Španělská autorka Aurora Navajas Algabová je autorkou odborné publikace, která má sloužit jako didaktická příručka pro výuku ustálených slovních spojení v kurzech španělštiny pro cizince⁴⁰. Hlavním tématem její práce jsou kolokace (*colocaciones*), které zahrnuje mezi frazeologické jednotky, přestože jiní autoři tento typ umísťují spíše na pomezí frazeologie a pravidelného jazyka: „V této kapitole budeme analyzovat rozdíly mezi kolokacemi a idiomy, což není snadný úkol, jelikož se ukazuje, jak poznamenává Koike (2001: 31), že je obtížné obě frazeologické jednotky rozlišit.“⁴¹ Pro potřeby této diplomové práce je přínosem především její podrobná definice kolokací jako mezistupně mezi volnými jazykovými kombinacemi a *locuciones (frazémy/idiomy)* a srovnání rozdílů mezi nimi.

Algabová uvádí, že kolokace jsou frazeologické jednotky, které jsou z pohledu jazykového systému zcela volnými syntagmaty, vytvořenými v souladu s pravidly, stejně jako volné kombinace. Na rozdíl od nich se ale kolokace vyznačují následujícími rysy:⁴²

- a) častý společný výskyt daných lexikálních jednotek
- b) kombinatorická omezení daná územ
- c) formální kompozičnost
- d) existence svazku mezi dvěma lexémy
- e) typický vztah mezi komponenty
- f) sémantická přesnost

⁴⁰ ALGABOVÁ, Aurora Navajas. *Las colocaciones en el aula de ELE: actividades para su explotación didáctica*. Madrid: Universidad Antonio de Nebrija, 2006.

⁴¹ Tamtéž, s. 17. „En este apartado se pretende analizar las diferencias existentes entre las colocaciones y las locuciones, si bien no es una tarea fácil ya que, como apunta Koike (2001: 31), resulta difícil distinguir ambas unidades fraseológicas.“

⁴² Tamtéž, s. 15

Některé vlastnosti jsou společné frazémům a kolokacím; zatímco ale kolokace jsou strukturně ustrnulé jen částečně, frazémy (téměř) úplně. Podobně jsou frazémy oproti kolokacím ustálenější po stránce syntaktické a morfologické. Z hlediska významu platí, že kolokace vykazují určitý stupeň sémantické kompozičnosti, zatímco frazémy ji zcela postrádají a vystupují jako jediný celek. Kromě toho mají kolokace obvykle pouze jeden význam, zatímco frazémy mívají kromě idiomatičtějšího významu také význam doslovný. Z diachronního pohledu podle Algabové velká část frazémů vznikla z kolokací, které metaforizací získaly idiomatičtější význam.

3.4 *Jorge Martí Contreras*

Posledním zdrojem, kterému se budeme v této části práce věnovat, je článek *Introducción a las unidades fraseológicas: las palabras diacríticas*⁴³, jehož autorem je Jorge Martí Contreras. Jak je patrné z názvu, hlavním tématem jsou především tak zvaná diakritická slova, jazykové jednotky, které postrádají jakoukoli sémantickou autonomii a mluvčí je užívají a rozpoznávají pouze jako komponenty idiomatičtějších výrazů. Jde o tentýž jev, který Čermák nazývá monokolokabilita, a s nímž jsme se seznámili v kapitole věnované definici frazému a idiomu. V úvodu Contreras vysvětluje, že k označení frazémů užívá výraz *unidad fraseológica*, protože se k němu přiklání většina španělských lingvistů. Frazém definuje na základě čtyř základních vlastností. Jsou to frekvence (výskytu a užití), institucionalizace (přijetí mluvčími), stabilita (vnitřní a vnější ustálenost) a idiomatičnost (nepřeložitelnost). Na první pohled budí pozornost druhá z nich, s níž se u jiných autorů příliš často nesetkáváme. To je ale zapříčiněno tím, že ve své podstatě do značné míry splývá s první podmínkou, tedy požadavkem na zvýšenou frekvenci užití výrazu.

⁴³ CONTRERAS, Jorge Martí. *Introducción a las unidades fraseológicas: las palabras diacríticas en los diccionarios españoles. Interlingüística*. 2003, č. 14, s. 661-670. ISSN 1134-8941.[online]

Dostupné z:

http://dialnet.unirioja.es/servlet/listaarticulos?tipo_busqueda=EJEMPLAR&revista_busqueda=5399&clave_busqueda=93605 [cit. 1. července 2012]

Nejednotnost terminologie v portugalsko-španělském prostoru se projevila i ve čtyřech uvedených zdrojích. V řadě názvů pro frazémy, s nimiž jsme se setkali, ale přesto můžeme pozorovat častější výskyt dvou z nich: *unidade* (případně španělsky *unidad*) *fraseológica* a *expressão idiomática*. I věcně se jednotlivé pohledy na některé dílčí problémy liší (například na definici frazeologie jako „seznamu nepravidelností daného jazyka“, jak jsme ukázali výše), je však patrné, že v zásadních otázkách se autoři shodují.

4 Klasifikace frazémů

Teoreticky lze frazémy klasifikovat podle různých hledisek. Mnoho z nich ale v praxi buď nelze použít, nebo by vytvoření takové klasifikace nemělo valný užitek. Klasifikace podle stylistických kritérií označuje Čermák za vágní, sémiotická kritéria za příliš obecná, etymologickou klasifikaci zavrhuje z důvodu nedostatku zdrojů a sémantickou klasifikaci považuje z důvodu nejasnosti kritérií za příliš náročnou. Volí proto klasifikaci formálně-strukturní, založenou na evidenci vstupních komponentů. Ty sice uvnitř frazému pozbývají své původní vlastnosti, ale navenek „jsou většinou povědomé (s výjimkou monokolokabilních slov) a vnějškově shodné se slovy pravidelného jazyka.“⁴⁴ Důležitou roli tu v souvislosti se skladbou frazému hraje také funkce, kterou zastává v textu, tedy stupeň syntaktické hierarchie, na němž se nachází.

Komponentem frazému může být taková jazyková jednotka, která je v zásadě nadána významem⁴⁵, nejnižší možnou úrovní vstupních komponentů je proto úroveň morfemtická. A protože zpravidla platí, že frazém patří do roviny vyšší, než ze které pocházejí jeho komponenty, je možné frazémy klasifikovat do následujících rovin:⁴⁶

I. frazém a idiom lexikální

II. frazém a idiom kolokační

III. a) frazém a idiom propoziční

b) frazém a idiom polypropoziční

- monosubjektový

- intersubjektový

Oproti převládajícím zvyklostem zahrnuje Čermák do idiomatiky a frazeologie všechny ustálené anomální kombinace s pevnou funkcí a významem, tedy i frazémy propoziční a lexikální, které byly a mnohdy stále jsou některými

⁴⁴ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. s. 27

⁴⁵ Tamtéž, s. 13

⁴⁶ Tamtéž, s. 42 - 60

jazykovědci ponechávány bez povšimnutí nebo z frazeologie přímo vylučovány. V následující části uvedeme základní charakteristiky uvedených typů frazému.

I. Lexikální frazémy jsou tvořeny komponenty z morfémové roviny a mají syntetickou, nediskrétní formu, jinak ale splňují stejná kritéria jako frazémy kolokační. Řadí se mezi ně především kompozita (např. •*kratochvíle*, •*tlučhuba*) a deriváty (např. •*neplecha* nebo už zmiňované •*najít*). Jde o málo popsanou oblast, jejíž jednotky jsou ale překvapivě četné. V češtině do ní například patří všechny prefixální deriváty slovesa *být* (• např. *nabýt*, *dobýt*, *zbýt*). Mnoho jazykovědců, včetně zde citovaných iberských autorů, však trvá na požadavku formální víceslovnosti a anomální jednotky lexikální úrovně stále za frazémy nepovažují.

II. Frazémy kolokační roviny jsou nejpočetnější a nejlépe probádanou skupinou. Tyto frazémy se skládají z komponentů na úrovni slov a samy o sobě netvoří promluvu – syntakticky plní funkci jednoho větného členu nebo syntagmatu a k tomu, aby se promluvou staly, potřebují doplnění z kontextu. Podle strukturního typu se dělí na mnoho různých podtypů. Základní dělení provádíme podle toho, jsou-li tvořeny komponenty autosémantickými (např. ◻*krokodýlí slzy*, ◻*držet zobák*) nebo synsémantickými (např. •*do jednoho*), případně kombinací obou typů (např. •*s bídou*). Mezi komponenty synsémantické se přitom řadí i monokolokabilní slova (např. •*na just*).

Mezi kolokační frazémy patří také tak zvané binomiály, tedy frazémy tvořené kombinací dvou komponentů stejného slovního druhu a někdy i formy, založené na třídové nebo individuální iteraci (opakování). Komponenty mohou být spojené i předložkou nebo spojkou. Jak napovídá jejich název, binomiály nejčastěji bývají nominální povahy (např. •*pes a kočka*, ◻*radost nad radost*), ale princip iterace je natolik silný, že vznikají i podobné struktury adjektivní (např. •*širší než delší*), verbální (např. •*chtě nechtě*), adverbialní (např. •*široko daleko*), nebo tvořené kombinací dvou monokolokabilních prvků (např. •*techtle mechtle*). Některé binomiály nepatří mezi frazémy, ale spíše mezi kolokace (např. •*bratři a sestry*).

Zvláštním typem frazému je přirovnání, které lze definovat jako „idiom, který explicitně označuje vztah podobnosti mezi referentem, kontextově doplňovaným, a modelem, který je součástí tohoto idiomu“⁴⁷. Formálně mají ustálená přirovnání nejčastěji funkci kolokace, ale jejich komponentem může být slovo, kolokace i celá věta, neplatí tu tedy pravidlo, že frazém stojí na vyšší úrovni než jeho komponenty. Typicky má přirovnání strukturu **/Kd/-R-(Tk)-k-Kt**, kde:

/Kd/ = comparandum; obvykle subjektivá valence určovaná konkrétním kontextem

(např. ▫ */litka/ mlčí jako ryba*)

R = relátor, nejčastěji sloveso; dodává výrazu povahu predikátu

(např. ▫ */Tomáš/ se tváří, jako by mu uletěly včely*)

(Tk) = tertium comparationis; znak, vlastnost nebo činnost, který mají Kd a Kt společný. Může, ale nemusí být vyjádřeno explicitně.

(např. ▫ */Lucie/ pracuje (pilně) jako včelička*)

k = komparátor; formální znak, signalizující vztah podobnosti (nejčastěji *jak/jako*)

Kt = comparatum; obvykle obecně známý model, ke kterému daný referent vztahujeme. Jak už jsme zmínili, může jít o lexikální jednotku, o kolokaci i celou větu.

(např. ▫ */Olda/ je rudý jak rak*)

Formálně může mít přirovnání více typů, někdy je podobnost vyjadřována i implicitně (např. • *sněhobílý – bílý jako sníh*; ▫ *želví tempo – (pomalu) jako želva*). Mrhačová k tomuto jevu uvádí, že frazém s komparátorem lze transformovat na frazém bez komparátoru, aniž by ztratil význam přirovnání.⁴⁸ S podobnými případy se setkáváme i ve frazeologii portugalské (např. *fome de lobo*, doslova *vlčí hlad*; odpovídá českému *hlad jako vlk*).

⁴⁷ ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Op. cit., s. 48-49

⁴⁸ MRHAČOVÁ, Eva. Op. cit., s. 14

Mrhačová⁴⁹ hovoří také o zvláštním typu přirovnání, který nazývá nepravá komparace. Jde o případy, které formálně mají vlastnosti ustáleného přirovnání, ale nevyjadřují vztah podobnosti mezi comparandem a comparatem. Slouží pouze k expresivně zesílenému vyjádření určité vlastnosti nebo stavu, obvykle negativní. Ze zooapelativ se v této intenzifikační funkci v češtině nejčastěji objevuje prase (např. •*bolí to jak prase*, •*je to horký jak prase*; od těchto případů se liší právě ustálené přirovnání •*být tlustý jako prase*).

III. Propoziční frazémy jsou již hotovou promluvou a tvoří je kombinace komponentů z lexikální nebo kolokační roviny (např. •*Ani kuře zadarmo nehrabe.*). Frazémy polypropoziční jsou pak tvořeny alespoň dvěma komponenty větné povahy a dále se dělí na monosubjektové, které mají jediného mluvčího (např. •*Vrána k vráně sedá, rovný rovného si hledá.*), a intersubjektové, je-li mluvčích více (např. •*A: Proč? – B: Pro slepičí kvoč.*). Čermák mezi frazémy zařazuje i přísloví a rozchází se tak s názorem převládajícím v iberské oblasti. Například Bidermanová spatřuje rozdíl mezi frazémy a příslovími v tom, že přísloví mají obecný charakter, zatímco idiomatické výrazy se uplatňují pouze v konkrétní situaci.⁵⁰ Prísloví nejsou zahrnuta ani v žádném z portugalských slovníků, které sloužily jako zdroj frazémů pro tuto diplomovou práci. Orlando Neves to zdůvodňuje tím, že přísloví vždy mají rozměr morálního ponaučení nebo přinejmenším rady, zatímco frazémy žádné takové hodnocení neobsahují.⁵¹ V otázce intersubjektových polypropozičních frazémů se Čermák s iberskými autory naopak shoduje – ve slovníku portugalského autora Orlanda Nevese takové výrazy najdeme (např. A: *E que mais?* – B: *Arroz com pardais!*⁵², doslova A: *A co ještě?* B: *Rýže s vrabcil!*; v situaci, kdy se první mluvčí nevhodně vyptává a druhý mu nechce odpovědět.)

Formálně-strukturní klasifikace idiomů a frazémů je ve skutečnosti mnohem složitější, zmíněné hlavní typy se podle typu vstupních komponentů dělí na nespočet podtypů, některé lze dělit i do tříd v závislosti na funkci. Detailní

⁴⁹ Tamtéž, s. 13

⁵⁰ BIDERMANOVÁ, Op. cit., s. 749

⁵¹ NEVES, Orlando. *Dicionário de expressões correntes*. 2. ed., aum. Lisboa: Notícias Editorial, 1999, s.8

⁵² Tamtéž, s. 153

klasifikace však není důležitá pro problematiku, na kterou se v této diplomové práci zaměřujeme, a navíc zde pro ni není ani dostatek prostoru. Hluběji se jí proto zabývat nebudeme.

5 Role metafor v idiomatice a frazeologii

Přenesenost významu neboli metaforičnost byla tradičně považována za zásadní kritérium pro definici idiomu a frazému. S rozvojem frazeologie došlo k posunu směrem k větší exaktnosti a sémantická kritéria částečně ustoupila kritériím formálním. Ta umožňují lépe definovat i periferní oblasti frazeologie, kam zahrnujeme také jednotky, které nevykazují rysy idiomatičnosti. Přesto hraje metaforičnost ve frazeologii velmi důležitou roli, především v jejím centru. Mluvíme přitom o metafoře v širokém slova smyslu, takže pod tento pojem zahrnujeme i metonymii a synekdochu.⁵³

Poznatky kognitivní lingvistiky ukazují, že lidské vědomí obsahuje předem dané struktury, skrze které vnímáme a pojmenováváme (lexikalizujeme) okolní svět. Významnou roli v tomto procesu hrají stereotypy v sociolingvistickém významu slova, jejichž pomocí dokážeme své vjemy z mimojazykové reality zjednodušit natolik, abychom následně svou zkušenost s ní mohli prostřednictvím jazyka srozumitelně sdělit ostatním lidem: „Stereotypy filtrují naše vnímání a jednání. Rodí se ve společnosti, rostou s námi, působí jako prostředník mezi naší myslí a naší zkušeností.“⁵⁴

V oblasti frazeologie stojí metafora za vznikem velké části výrazů. Slovní spojení původně pravidelné získává přenesený význam a význam původní buď ztrácí, nebo si ho uchová a stává se tak pojmenováním polysémním. Tento sémantický posun je založený na určitém typu podobnosti nebo konceptuální příbuznosti, kterou mluvčí daného jazyka spatřují mezi původní a cílovou významovou jednotkou.

Nejčastěji se denotát daného pojmenování posouvá z konkrétního lexikálního pole do pole abstraktního. Motivaci takového metaforického posunu mnohdy nelze vysvětlit podobností rysů nebo vlastností. Zatímco v některých případech jsou souvislosti zjevné (např. „*slepičí mozeček*“), jindy jde o vztah

⁵³ VILELA, Mário. O seguro morreu de velho : contributo para uma abordagem cognitiva. In: *Actas do 1º Encontro Internacional de Linguística Cognitiva*. Porto, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 1999, s. 295. „Tomamos aqui „metáfora“ em sentido amplo, nela incluindo a metonímia, a sinédoque.“

⁵⁴ Tamtéž, s. 297. „Os estereótipos filtram as nossas percepções e as nossas acções. Nascem na sociedade, crescem connosco, fazem a mediação entre a nossa mente e a nossa experiência.“

založený spíš na archetypálních představách (např. *černá magie vs. bílá magie*, kde bychom těžko hledali objektivní souvislost mezi černou / bílou barvou a zlem / dobrem).⁵⁵ Významy mnohých idiomů tak odkazují k hodnotám univerzálním nebo tradičně zakotveným v dané kultuře.

5.1 Zvířecí metafora⁵⁶

Lexikální pole zooapelativ patří při tvorbě metaforických pojmenování k těm nejproduktivnějším. Nejčastěji se názvy zvířat objevují v přirovnáních, kde zvířata vystupují ve funkci comparata. Vlastnost nebo činnost, kterou dané zvíře reprezentuje, vychází buď z přímé podobnosti (nejčastěji fyzického charakteru, např. *pomalý jako šnek*, *hubený jako žížala*), nebo z antropomorfní projekce určitých lidských atributů v závislosti na tradici té které kultury (např. *chytrý jak liška*, *mírný jako beránek*).

V různých částech světa se s daným zvířetem pojí různé představy a jsou mu připisovány jiné vlastnosti. Na toto vnímání má často vliv mytologie konkrétního národa nebo kultury. Například krysa je v Evropě většinou považována za špinavé, odpudivé zvíře a z lidských vlastností je jí nejčastěji přisuzována podlost, což může souviset mimo jiné i se skutečností, že tato nenápadná a všudypřítomná zvířata ve středověku šířila morovou nákazu. Podle čínského zvěrokruhu jsou krysy naopak považovány za okouzující, odvážné, pracovité a nadané vůdčími schopnostmi.⁵⁷

Jak se ukáže i v praktické části této práce, nejčastěji se v idiomech vyskytují ta zvířata, s nimiž jsou lidé v blízkém kontaktu, případně ta, jichž si nejvíce váží nebo kterých se obávají. Četnost výskytu názvů jednotlivých zvířat v konkrétním jazyce je kromě kulturních specifik silně ovlivněna také podnebnými podmínkami a zeměpisnou polohou dané země. V portugalštině jako jazyce přímořského státu tak například můžeme očekávat častější výskyt idiomů obsahujících názvy různých

⁵⁵ VILELA, Mário. A metáfora ou a força categorizadora da língua : releitura de Lições de Filologia Portuguesa de Carolina Michaelis. In: *Revista da Faculdade de Letras : Línguas e Literaturas*, série II, vol. 18, 2001, s. 171-180

⁵⁶ VILELA, Mário. Os esteriótipos da metáfora animal : comer gato por lebre. In: *Revista da Faculdade de Letras : Línguas e Literaturas*, série II, vol. 20, n°. 2, 2003, s. 429-446

⁵⁷Rat (zodiac) [online] Dostupné z: http://en.wikipedia.org/wiki/Rat_%28zodiac%29 [cit. 4. července 2012]

druhů ryb, zatímco v češtině se setkáváme především s hyperonymem *ryba* (výjimkami jsou např. idiomy „*jako kapr na suchu*“, „*mrštný jako štika*“, „*kluzký jako úhoř*“).

Praktická část

V praktické části diplomové práce se budeme věnovat rozboru shromážděného seznamu idiomatických výrazů. Budeme zde o nich hovořit pouze jako o idiomech, protože hlavním předmětem zájmu je sémantické hledisko, zatímco formální vlastnosti výrazů v rozboru nebudou hrát příliš velkou roli. Shromážděný korpus není vyčerpávajícím seznamem všech portugalských idiomů, které obsahují názvy zvířat. Přesto je ale s téměř 900 výrazy poměrně obsáhlý a můžeme ho považovat za vzorek pro účely rozboru dostatečně reprezentativní.

Dá se předpokládat, že nejčastěji se budou v idiomech vyskytovat názvy těch zvířat, která jsou člověku nejbližší, tedy savců. Obecně si lidskou pozornost a s ní i zastoupení ve frazeologii získávají především tvorové, kteří člověku zajišťují obživu, dělají mu společnost, jsou pro něj nebezpeční nebo vynikají nějakou neobvyklou vlastností. Na základě seznamu bázových slov a jejich četnosti proto budeme zjišťovat, která zvířata se nejčastěji vyskytují právě v portugalských idiomech, a tyto údaje pak srovnáme s údaji o idiomech českých.

Jedním z hlavních cílů praktické části práce je také nalezení českých ekvivalentů k co největší části shromážděných portugalských idiomů a následné zjištění četnosti různých typů ekvivalence mezi portugalskými a českými idiomy. Navzdory mnoha historickým a společensko-politickým odlišnostem je evropský kulturní prostor velmi homogenní. Můžeme proto předpokládat, že vzájemná podobnost bude převažovat nad odlišnostmi a že míra ekvivalence mezi výrazy obou jazyků bude poměrně vysoká. Kromě obecného rozboru celého seznamu se pak vybranými skupinami výrazů budeme zabývat podrobněji a v závěru budeme věnovat pozornost také etymologii některých idiomů.

6 Seznam idiomů

6.1 Zdroje

Korpus idiomů, s nímž budeme pracovat, je výsledkem důkladného vyhledávání v idiomatických slovnících. Nejdříve byl vytvořen seznam portugalských idiomů, k nimž byly následně dohledávány české ekvivalenty. K části portugalských výrazů se odpovídající české idiomy nepodařilo najít a místo nich jsou v seznamu uvedeny stručné české definice.

Portugalské idiomy obsahující zooapelativa byly čerpány ze tří různě obsáhlých portugalských slovníků, z nichž dva jsou obecně idiomatické a poměrně komplexně pokrývají celé spektrum portugalské frazeologie, zatímco třetí je úžeji zaměřený na výrazy z roviny argotu. Slovníky zde uvádíme v pořadí, v jakém z nich byly idiomy získávány. Jako první byly shromážděny výrazy z toho nejvíce obsáhlého slovníku, z dalších dvou pak byly vždy doplněny ty výrazy, které se nevyskytovaly ve slovníku předchozím. K jednotlivým slovníkům jsou přiřazeny zkratky, které budou v seznamu idiomů pro přehlednost uvedeny u každého z nich.

- NS SANTOS, António Nogueira. *Novos dicionários de expressões idiomáticas: português*. Lisboa: Edições Joao Sá da Costa, 2000. 463 s. (*Nové slovníky idiomatických výrazů*)
- ON NEVES, Orlando. *Dicionário de expressões correntes*. 2. ed., aum. Lisboa: Notícias Editorial, 1999. 404 s. (*Slovník ustálených výrazů*)
- AL LAPA, Albino. *Dicionário de Calão*. Lisboa: Editorial Presença, 1974. 267 s. (*Slovník argotu*)

Zdrojem českých ekvivalentů k portugalským idiomům byla ze značné části vlastní slovní zásoba rodilé mluvčí. V případě pochybností o aktuálnosti některých

výrazů byl ověřován jejich výskyt na česky psaných internetových stránkách⁵⁸. Velké množství idiomů ale bylo ověřeno nebo přímo dohledáno v některém z následujících českých idiomatických slovníků, tentokrát seřazených podle abecedy:

BEČKA, Josef Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. Praha: Novinář, 1979.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1, Přirovnání*. Praha: Leda, 2009.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné*. Praha: Leda, 2009.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné*. Praha: Leda, 2009.

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4, Výrazy větné*. Praha: Leda, 2009.

MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice: (tematický frazeologický slovník I)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999.

6.2 Kritéria výběru

Do seznamu byly zahrnuty takové portugalské výrazy, které obsahují názvy zvířat a částí zvířecích těl. Z částí těl však mohly být použity jen ty, které jsou specifické pro zvířata a neshodují se s názvy částí lidského těla. Například výrazy se slovy *cabeça* (*hlava*), *olho* (*oko*) nebo *barriga* (*břicho*) se mohou týkat i částí zvířecích těl, obvykle ale není možné takový případ s jistotou rozpoznat. Vzhledem k antropocentrismu, který ve frazeologii převažuje, se navíc dá předpokládat, že většina těchto výrazů se vztahuje k člověku. Naopak u slov jako *asa* (*křídlo*), *casco* (*kopyto*) nebo *rabo* (*ocas*) je jejich příslušnost ke zvířecí říši jasná a nic na tom nemění ani skutečnost, že jsou v některých idiomech užívány jako expresivní

⁵⁸ Především pomocí vyhledávače www.google.cz

vyjádření pro odpovídající část lidského těla. Tomuto fenoménu v češtině a v portugalské se budeme v jedné z kapitol věnovat blíže.

Zvláštním případem je slovo *ovo* (*vejce*), které sice neoznačuje ani žádné zvíře, ani část jeho těla, je však zárodkem, z něžž se následně zvíře vylíhnout může, a proto byly výrazy s tímto slovem do našeho seznamu také zahrnuty.

V portugalských zdrojích se kromě idiomů vyskytují i některé výrazy, které kritéria idiomu nespĺňují. Jde především o jednoslovná přenesená pojmenování, která se mezi idiomy neřadí právě proto, že jsou tvořena jediným prvkem, zatímco všechny známé definice hovoří o idiomu jako o kombinaci dvou nebo více slov nebo (např. u Čermáka) přinejmenším dvou a více prvků. Další kritérium, idiomatičnost významu, však tyto jednotky splňují. Přestože tedy nebyly zahrnuty do seznamu idiomů, byla by škoda je zcela opominout, a proto jim zde věnujeme zvláštní kapitolu.

Z korpusu byla dále vyřazena celá řada kvazifrazémů, výrazů s oslabenou idiomatičností, které mají konkrétní denotát, případně patří do odborného názvosloví nebo žargonu určité skupiny mluvčích a pro tuto práci tak nejsou relevantní. Patří k nim například *escada de caracol* (*točité schody*), *sopas de cavalo cansado* (název pro pokrm z chleba namočeného ve víně) nebo *fato macaco* (*pracovní kombinéza*).

Slovní zásoba v oblasti idiomatiky a frazeologie je velmi proměnlivá. Některé výrazy jsou mluvčími daného jazyka používány po celá staletí, jiné se objeví například jen jako reakce na určitou situaci a velmi rychle se zase vytratí. Je proto obtížné dosáhnout toho, aby seznam obsahoval pouze výrazy, které jsou stále součástí aktuální slovní zásoby. Oba použité velké idiomatické slovníky vyšly relativně nedávno a dá se proto předpokládat, že výrazy v nich uvedené požadavek na aktuálnost splňují. Pokud bylo u některého idiomu přímo uvedeno, že je zastaralý, nebyl do seznamu zahrnut. Aktuálnost většiny použitých idiomů byla následně ověřena za pomoci rozšířeného vyhledávání jejich výskytu na portugalsky psaných internetových stránkách.⁵⁹ Pokud nebyl nalezen žádný výskyt některého idiomu, byl tento idiom ze seznamu vyřazen. Výrazy nalezené pouze ve

⁵⁹ Pomocí vyhledávače www.google.pt byl ověřován výskyt různých tvarů a variant jednotlivých idiomů.

Slovníku argotu, který vyšel roku 1974, byly takto ověřeny všechny a ukázalo se, že velká část z nich se na internetu vůbec nevyskytuje. Vidíme tedy, že během několika desetiletí došlo k poměrně výrazným změnám.

Některé idiomy se používají pouze v určitých regionech, a to nejen v rámci Portugalska, ale především ve smyslu odlišnosti portugalštiny evropské a brazilské. Vzhledem k obsáhlosti seznamu nebylo cílem ověřovat u každého výrazu jeho případné omezení na určitý region. U některých idiomů bylo přesto zjištěno, že jsou brazilského původu. Patří k nim všechny výrazy se slovem *cachorro* (brazilská varianta evropského *cão - pes*), ale také řada dalších, často těch, které obsahují jména různých exotických zvířat, (např. *comer gambá errado*, doslova *jíst špatnou vačici*; podobné českému *skočit na špek* nebo *conhecer o rigor da mandaçaia*, doslova *poznat tvrdost včely*; podobné českému *poznat, zač je toho loket*). Brazilská portugalština má v současnosti silný vliv na portugalštinu evropskou a některá původně brazilská slova a výrazy pronikají do slovní zásoby portugalských mluvčích, z většiny ale Portugalci stále brazilské výrazy vnímají jako cizorodé. Idiomy, u nichž bylo zjištěno, že stále patří především do brazilské portugalštiny nebo že jsou prokazatelně brazilského původu, byly tedy do seznamu zahrnuty, ale v tabulce budou označeny hvězdičkou „*“.

Při zpracování korpusu, výběru relevantních idiomů, ověřování jejich definic a zjišťování časové a geografické aktuálnosti poskytla velmi cennou pomoc portugalská konzultantka, lingvistka Fátima Silva.

6.3 Tabulka

Vzhledem k rozsahu shromážděných údajů bylo třeba je uspořádat co nejpřehledněji. Byla proto vytvořena tabulka o pěti sloupcích. V prvním z nich je vždy obsažen portugalský idiom a ve druhém jeho portugalská definice. Ve třetím sloupci se nachází zkratka zdroje, v němž byl idiom poprvé nalezen, ve čtvrtém sloupci pak uvádíme symbol, který vystihuje vzájemný vztah mezi portugalským idiomem a jeho českým ekvivalentem nebo definicí, jak bude podrobně vysvětleno později. Pátý sloupec obsahuje odpovídající český idiom, případně stručnou českou

definici, pokud se vhodný český ekvivalent nepodařilo najít. Bázové slovo v prvním sloupci je pro přehlednost vždy uvedeno tučně.

Tabulka 10 - Ukázka uspořádání tabulky idiomů

Portugalský idiom	Portugalská definice	Zdroj	Ekv.	Český idiom / definice
cabeça de atum	distraído; burro	ON	→	hlava skopová

Jak portugalské idiomy, tak jejich definice jsou až na výjimky uvedeny v podobě, v níž byly nalezeny ve slovnících. Bylo ale třeba přizpůsobit pravopis nové normě platné od roku 2009⁶⁰. Dále došlo ke sloučení některých idiomů, které byly ve slovnících uvedeny jako samostatné, měly však stejný význam a lišily se jen v některém z komponentů. Takové výrazy pak byly sloučeny do jednoho a oba, případně všechny zaměnitelné komponenty uvedeny jako paradigmatické varianty, tj. odděleny lomítkem. (např. *aparar / cortar as asas a alguém*, shodné s českým *přistříhnout někomu křídla* nebo *conversa / história para boi dormir*, doslova *povídáčky / pohádky aby vůl usnul*; podobné českému *povídáčky pro děti*). Podobný postup přirozeně nebyl možný v případech, kdy se jednotlivé varianty daného výrazu lišily bázovým slovem (např. idiom *armar aos cágados / pássaros / tentilhões*, doslova *zbrojit pro želvy / ptáky / pěnkavy*; podobné českému *honit si triko*). Takový výraz byl naopak rozdělen a uveden s každým bázovým slovem zvlášť.

Paradigmatické varianty se běžně vyskytují už v samotných slovnících, nejčastěji jde o různá slovesa z jednoho homogenního paradigmatu (*andar / passar de cavalo para burro*, doslova *jít od koně k oslu*; podobné českému *přesednout z koně na mezka*). Často se vyskytují také varianty s různými předložkami, jejichž záměnou nedochází ke změně významu idiomu (např. *com / de fogo no rabo* doslova *s ohněm na ocasu*; podobné českému *jako by mu za zadkem hořelo*). Za variací jednoho idiomu jsou zde považovány také případy, kdy je možné některé

⁶⁰ Acordo Ortográfico. [online] Dostupné z: <http://www.portaldalinguaportuguesa.org/acordo.php> [citováno 18. července 2012]

slovo užit v základním i diminutivním tvaru nebo v jednotném i množném čísle. To platí v případě všech komponentů (např. *ter um grão / grãozinho na asa*, doslova *mít na křídle zrno / zrníčko*; podobné českému *mít špičku*), tedy i slov bázových (např. *fazer bico / biquinho*, doslova *dělat zobák / zobáček*; podobné českému *natahovat moldánky*).

Některé idiomy mají také varianty syntagmatické, to znamená, že mohou a nemusejí obsahovat některý z komponentů, aniž by to mělo vliv na jejich význam. Tyto komponenty jsou uvedeny v kulatých závorkách (např. *ser um (bom) melro*, doslova *být (dobrý) kos*, podobné českému *být pěkný ptáček*).

Pokud byly tak zvané konverzivní varianty idiomů, tedy jejich „aktivní“ a „pasivní“ verze, ve zdroji uvedeny jako samostatné idiomy, jsou za ně považovány i zde (např. *levar um bode* (definice *ser repreendido*), podobné českému *dostat táfku* a *passar um bode em alguém* (definice *repreender*) – *dát někomu táfku*).

6.3.1 Řazení výrazů

Aby byla tabulka co nejpřehlednější, bylo třeba zvolit specifický způsob řazení. Obvykle bývají výrazy řazeny podle prvního obsaženého substantiva, případně adjektiva, slovesa nebo adverbia. Takové řazení by ale v případě seznamu dané povahy nepřineslo žádný užitek. Jako bázová slova tak v našem případě sloužila zooapelativa, aby za sebou byly uspořádány všechny výrazy, v nichž se vyskytuje název určitého zvířete. V rámci skupiny se stejným bázovým slovem pak byly idiomy řazeny podle prvních písmen celého výrazu.

V případech, kdy se v seznamu vyskytují jak výrazy s názvem samce, tak s názvem samice, je každý z těchto názvů považován za samostatné bázové slovo. Diminutivní tvary i tvary množného čísla pak jsou zahrnovány do stejné skupiny jako slovo, z něž jsou utvořeny. Za samostatná bázová slova jsou naopak považována slova odvozená od názvu některého ze zvířat. V seznamu tak například najdeme skupinu idiomů se slovem *rata* (označení pro samičku myši nebo krysy), po níž následuje skupina idiomů se slovem *rato* (bezpříznakový tvar označující jak samečka myši nebo krysy, tak obecně jakéhokoli zástupce tohoto druhu). V této

druhé skupině jsou zařazeny také výrazy s tvary *ratos* (myši / krysy) a *ratinho* (myšička / malá krysa). Třetí samostatnou skupinu pak tvoří výrazy s odvozeným slovem *ratoeira* (past na myši).

Adjektiva latinského původu jako například *leonino* (lví), *canino* (psí) nebo *caprina* (kozí) jsou zařazena ve skupině s příslušným bázovým slovem (zde *leão*, *cão*, *cabra*).

Ty idiomy, které obsahují více než jedno zooapelativum, jsou v tabulce uvedeny pod každým z nich (Např. *asas de moscas com bicos de rouxinol*, doslova *muší křídla se slavičími zobáčky*; podobné českému *porce jako pro vrabce*. Tento výraz obsahuje bázová slova *asas*, *moscas* a *rouxinol*, a proto je uveden celkem třikrát.).

Opakovaným uvedením v tabulce byl vyřešen také problém těch idiomů, u nichž zdroj uváděl dva různé významy. Aby mohl být ke každému z významů takových idiomů uveden český ekvivalent nebo definice, jsou uvedeny pod sebou jako dvě samostatné jednotky; ze sémantického pohledu jde v podstatě o dva homonymní idiomy (např. *ter medo de entalar o rabo*, doslovně *mít strach z přiskřípnutí ocasu*; první z významů odpovídá českému *mít v zadku oje*, zatímco druhý je možné definovat jako *něco neudělat ve strachu z následků*).

6.4 Bázová slova

Jak už jsme zmínili, seznam idiomů, z nějž tato diplomová práce vychází, obsahuje výrazy s názvy živočišných druhů nebo částí zvířecích těl, kromě toho ale byla zahrnuta také některá další slova. V této kapitole se zmíníme o některých zvláštěnostech a uvedeme abecední seznam všech bázových slov spolu s českým významem a údajem o jejich četnosti v rámci shromážděného korpusu idiomů.

Vedle názvů jednotlivých živočišných druhů bylo do seznamu zařazeno také několik běžně se vyskytujících hyperonym, nadřazených slov, která označují určitou větší skupinu zvířat. Nejobecnějším z nich je hyperonymum *animal* (zvíře),

mezi dalšími jsou to například *peixe* (ryba), *ave* (pták), *fera* (šelma) nebo *gado* (dobytek).

Kromě toho se zde objevují také výrazy se slovy, která neoznačují konkrétní živočišný druh, ale spíše určitý typ tvora. Jedním z nich je slovo *besta*, které nejčastěji označuje různá tažná nebo jezdecká zvířata. Slova *bicho* a *bicha* pak mají řadu velmi různorodých významů a možností užití; blíže se jim budeme věnovat v samostatné kapitole.

Specifickým případem je slovo *gambozinos* (existuje pouze ve tvaru množného čísla). Jde o tvory, jejichž lov je v portugalské synonymem zahálky, podobně jako v češtině chytání lelků. Zatímco *gambozinos* jsou „imaginární ptáci nebo ryby“⁶¹, český *lelek* je skutečný pták. Většina běžných mluvčích však o denotátu tohoto označení nemá utvořenou žádnou konkrétní představu a slovo *lelek* je proto v jistém smyslu monokolokabilní; s výjimkou odborných textů se vyskytuje právě jen v idiomech tematicky spojených s nicneděláním.

Mezi idiomy se vyskytují také dvě homonymní bázová slova; prvním z nich je *pata* ve významu „kachna“, druhým pak *pata* ve významu „tlapka, tlapa“. V seznamu bázových slov je každé z nich uvedeno zvlášť.

Pro některá zvířata nebo části těl existuje více synonymních označení. Ze zvířat k nim patří například osel (*asno, burro*), ještěrka (*lagarto, lagartixa*), tele (*bezerro, vitelo*) nebo liška (*raposa, zorra*), z částí těla pak ocas (*cola, rabo*) nebo rohy (*cornu, chavelho, chifre*). Dvojitý pojmenování má portugalská také pro ptáky (*ave, pássaro*).

Jako samostatná bázová slova jsou v tabulce uvedena i slova od některého z názvů odvozená, například *bacalhauzada* (velká porce tresky), *formigueiro* (mraveniště, přeneseně mravenčení), nebo již zmíněná *ratoeira* (past na myši).

Následuje tabulka se všemi 179 bázovými slovy. Ve druhém sloupci je uveden český význam, ve třetím pak počet idiomů, v nichž se vyskytují.

⁶¹ [online] Dostupné z: <http://www.priberam.pt/dlpo/default.aspx?pal=gambozinos> [citováno 20. července 2012]

Tabulka 11 - Seznam bázových slov

	Portugalský název	Český překlad	Počet výskytů
1	abelha	včela	4
2	andorinha	vlaštovka	1
3	animal	zvíře	2
4	aranha	pavouk	8
5	asa	křídlo	13
6	asno	osel	4
7	atum	tuňák	2
8	ave	pták	4
9	avestruz	pštros	2
10	bacalhau	treska	11
11	bacalhauzada	velká porce tresky	1
12	baleia	velryba	1
13	barata	šváb	3
14	barbatana	ploutev	1
15	besta	zvíře (tažné); hovado	8
16	bezerra	jalovice	2
17	bezerro	tele, býček	3
18	bicha	červ, plaz	5
19	bicho	tvor, havěť, červ, hmyz	17
20	bico	zobák	20
21	bode	kozel	10
22	boi	vůl	17
23	bugio	opice (vřešťan)	1
24	burra	oslice	10
25	burro	osel	44
26	cabra	koza	10
27	cabrito	kůzle	1
28	cachorra	fena (braz.)	1
29	cachorro	pes (braz.)	12
30	cágado	želva	3
31	camarão	kreveta	1
32	camelo	velbloud	1
33	canário	kanárek	1
34	cancão	sojka	1
35	cão	pes	38
36	caracol	šnek	3
37	caramujo	mlž	1

38	caranguejo	rak	1
39	carapau	makrela	2
40	carneiro	beran	3
41	carocha	střevlík	2
42	caruncho	červotoč	1
43	casco	kopyto	1
44	caurim	zavinutec; lastura	2
45	cavalo	kůň	18
46	cegonha	čáp	2
47	chavelho	roh	1
48	chifre	roh	3
49	cisne	labuť	2
50	cobaia	morče	1
51	cobra	had	10
52	coelho	králík	6
53	cola	ocas	2
54	concha	mušle, ulita	2
55	coral	korál	1
56	corça	srnka	1
57	cordeiro	beránek, jehně	2
58	corno	roh	15
59	cornudo	paroháč	1
60	corvo	havran, vrána	2
61	crocodilo	krokodýl	1
62	égua	kobyła	2
63	elefante	slon	6
64	ema	nandu pampový	1
65	faneca	treska	1
66	fera	šelma; bestie	3
67	flamengo	plameňák	1
68	foca	tuleň	1
69	focinho	čumák, tlama	6
70	formiga	mravenec	6
71	formigueiro	mraveniště	2
72	fossa	fosa	1
73	franga	kuře, kuřice	1
74	frango	kuře	1
75	fuinha	kuna	3
76	gado	dobytek	2
77	gafanhoto	kobylka, saranče	1

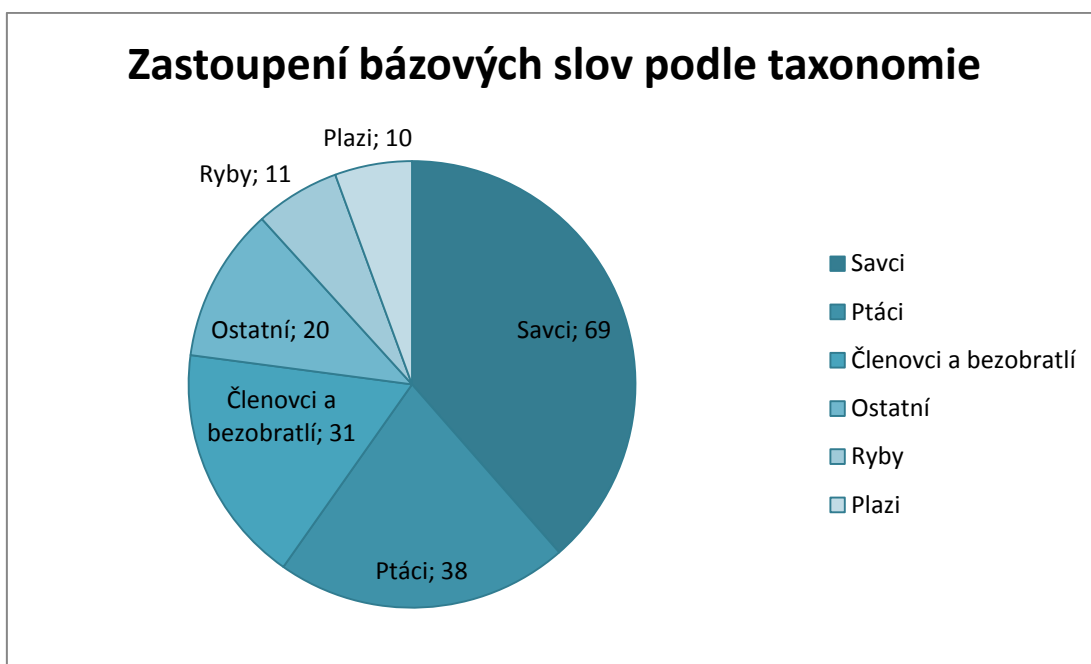
78	galga	samice chrta	1
79	galinha	slepice	18
80	galo	kohout	14
81	gambá	vačice	1
82	gambozinos	imaginární zvířata (lelci)	2
83	ganso	husa	2
84	garra	dráp	4
85	gata	kočka	9
86	gatázio	kočičí dráp	1
87	gato	kocour (i obecně kočka)	35
88	gavião	káně	1
89	gazela	gazela	1
90	goraz	cejn	1
91	gralha	kavka	1
92	grilo	cvrček	4
93	lacrãia	stonožka	1
94	lagarto	ještěrka	1
95	lagartixa	ještěrka	1
96	lapa	přilipka	1
97	leão	lev	9
98	lebre	zajíc	6
99	lesma	slimák	2
100	lince	rys	1
101	loba	vlčice	1
102	lobo	vlk	10
103	macaca	opice (samice)	7
104	macacada	hejno opic; opičení	1
105	macaco	opice	14
106	mandaçaia	brazilská včela	1
107	manta	rejnok	3
108	marreco	čírka	1
109	melro	kos	2
110	mico	opice	1
111	mosca	moucha	29
112	mosqueiro	plný much	1
113	mosquito	komár	2
114	mula	mula	12
115	onça	jaguár	7
116	osga	gekon	1
117	ovelha	ovce	3

118	ovo	vejce	18
119	papagaio	papoušek	3
120	papo	vole	20
121	pardal	vrabec	4
122	pássaro	pták	13
123	pata	kachna	1
124	pata	tlapka, tlapa	3
125	pato	kačer (i obecně kachna)	10
126	pavão	páv	1
127	peba	pásovec	1
128	pega	straka	2
129	peixe	ryba	17
130	pelo	srst	12
131	perua	krůta	1
132	peru	krocán	3
133	pinto	kuře	4
134	piolho	veš	2
135	pingo	červenka	1
136	pito	kuře	3
137	plumagem	peří	1
138	pomba	holubice	3
139	pombo	holub	2
140	porca	svině	8
141	porcamente	„svinsky“	1
142	porco	prase	15
143	pulga	blecha	6
144	rã	žába	3
145	rabo	ocas	38
146	raposa	liška	5
147	rata	myš, krysa (samička)	2
148	rato	myš, krysa	15
149	ratoeira	past na myši	2
150	rouxinol	slavík	2
151	sapo	žába, ropucha	2
152	sardinha	sardinka	7
153	sendeiro	herka; tažný kůň	1
154	solha	platýs	2
155	tamanduá	mravenečník	1
156	taralhão	tyrančík	1
157	tarântula	tarantule	1

158	tartaruga	želva	1
159	tatu	pásovec	1
160	tentilhão	pěnkava	1
161	texugo	jezevec	1
162	tigre	tygr	1
163	tordo	drozd	2
164	toupeira	krtek	1
165	toureiro	toreador	1
166	touro	býk	4
167	traça	mol	3
168	tromba	rypák, chobot	3
169	truta	pstruh	1
170	tucano	tukan	1
171	urso	medvěd	10
172	urubu	urubu (černý sup)	2
173	vaca	kráva	14
174	veado	jelen	1
175	vespa	vosa	1
176	víbora	zmije	1
177	vitelo	tele	1
178	zebra	zebra	1
179	zorra	liška	3

Při rozdělení zvířat do skupin podle taxonomie se jednoznačně potvrdil předpoklad, že nejčastěji zastoupenou třídou živočichů budou savci; do této třídy patří 69 z celkového počtu 179 básových slov. Na druhém místě v četnosti se umístili ptáci, jejichž názvy a jejich odvozeniny tvoří 39 básových slov. Drobní živočichové jako členovci a bezobratlí byli společně zařazeni do jedné skupiny o 31 básových slovech, následují ryby s 11 a plazi s 10 slovy. Do skupiny „ostatní“ byly zařazeny především názvy částí těla, kromě nich ale také slova *animal*, *gambozino* a *ovo*, která nebylo možné zahrnout do žádné z předchozích skupin. Při pohledu na následující graf je zřejmé, že nadpoloviční většinu básových slov tvoří názvy teplokrevných živočichů, tedy savců a ptáků.

Graf 3 - Zastoupení bázových slov podle taxonomie

6.4.1 Nejčetnější zvířata

Při pohledu na statistiku výskytu jednotlivých bázových slov se ukazuje několik zajímavých skutečností. První z nich je poměr čtne zastoupených slov k těm, která se vyskytla jen v jednom nebo v několika málo idiomech. Jednoznačně nejpočetnější je skupina bázových slov vyskytujících se jen jednou, naopak desítky výskytů napočítáme už jen u malé skupiny idiomů. Lepší představu o rozložení četnosti poskytne následující tabulka, v níž nejdřív uvádíme konkrétní počty bázových slov zastoupených jednou až třikrát a následně souhrnné počty pro skupiny od jednoho do deseti výskytů, od jedenácti do dvaceti, atd.:

Tabulka 12 - Distribuce četnosti základních slov

Četnost výskytu	Počet základních slov s touto četností
1x	73
2x	31
3x	19
1 – 10x	154
11 – 20x	20
21 – 30x	1
31 – 40x	3
41 – 50x	1

V následující tabulce uvádíme dvacet slov, která se v našem korpusu portugalských idiomů vyskytují nejčastěji. Je mezi nimi několik názvů částí těla, například hned o druhé místo se dělí slova *cão* (pes) a *rabo* (ocas). Také na dvacátém místě stojí dvě slova, z nichž jedno označuje část těla. Jsou to *asa* (křídlo) a *pássaro* (pták).

Tabulka 13 - Nejčetnější zvířata v portugalských idiomech

Pořadí	Základní slovo	Česky	Počet výskytů
1.	burro	osel	44
2. – 3.	cão	pes	38
2. – 3.	rabo	ocas	38
4.	gato	kočka	35
5.	mosca	moucha	29
6. – 7.	bico	zobák	20
6. – 7.	papo	vole	20
8. – 10.	cavalo	kůň	18
8. – 10.	galinha	slepice	18
8. – 10.	ovo	vejce	18
11. – 13.	bicho	havěť, tvor	17
11. – 13.	boi	vůl	17
11. – 13.	peixe	ryba	17
14. – 16.	corno	roh	15
14. – 16.	porco	prase	15
14. – 16.	rato	myš, krysa	15

Pořadí	Bázové slovo	Česky	Počet výskytů
17. – 19.	galo	kohout	14
17. – 19.	macaco	opice	14
17. – 19.	vaca	kráva	14
20. – 21.	asa	křídlo	13
20. – 21.	pássaro	pták	13

Nejfrekventovanějším zvířetem je osel, jehož náskok by ještě vzrostl, kdybychom ke 44 výskytům slova *burro* připočítali 4 výskyty synonymního slova *asno*. Za toto prvenství ale vděčí i tomu, že v mnoha idiomech vystupuje jako adjektivum ve významu „hloupý“.

Abychom zjistili, do jaké míry se portugalština v otázce zastoupení jednotlivých zvířat v idiomech shoduje s češtinou, srovnáme výše uvedené pořadí s pořadím, ke kterému došla Eva Mrhačová ve svém slovníku českých idiomů.⁶² Jelikož Mrhačová ve statistice pracuje pouze s názvy zvířat a názvy částí těla ani slovo *vejce* do ní nezahrnuje, byla tato slova vyjmuta i z uvedeného pořadí. Kromě názvů částí těl byla vyřazena další tři slova. Prvními dvěma jsou *bicho* a *bicha*, které je možno vztáhnout na mnoho různých tvorů, ale k žádnému z nich neodkazují jednoznačně, a jejich srovnávání s češtinou by proto nebylo účelné. Třetím je *cachorro*, brazilská varianta pro označení psa, která se používá do značné míry paralelně k variantě evropské (*cão*) a její frekvence v našem seznamu proto nemá velkou vypovídací hodnotu.

Následující tabulka zachycuje 15 nejčastějších zoomorfismů v portugalských a v českých idiomech. Mezi českými zvířaty jsou na osmém místě dvě, koza a ryba, v portugalském pořadí se pak dvě nebo dokonce tři zvířata dělí o řadu míst, což by v tabulce působilo zmatek. Proto byla v případech stejného počtu výskytů u dvou nebo více slov tato slova umístěna v pořadí podle abecedy. Vedle každého českého i portugalského slova je v závorce uvedeno, kolikrát se vyskytlo. Vzhledem k tomu, že obě statistiky vznikly na základě korpusů různého rozsahu, uvedené počty slouží pouze k dokreslení četnosti zvířat v rámci daného jazyka a

⁶² MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice*. Op. cit., s. 11

není možné je užít k přímému kvantitativnímu srovnání mezi češtinou a portugalsštinou.

Tabulka 14 - Srovnání nejčastějších zvířat v portugalsštině a v češtině

Pořadí	Portugalské idiomy		České idiomy
	Bázové slovo	Český význam	
1.	burro (44)	osel	pes (75)
2.	cão (38)	pes	kůň (36)
3.	gato (35)	kočka	kočka (31)
4.	mosca (29)	moucha	prase (27)
5.	cavalo (18)	kůň	vůl (25)
6.	galinha (18)	slepice	kráva (24)
7.	boi (18)	vůl	opice (21)
8.	peixe (17)	ryba	koza (20)
9.	porco (15)	prase	ryba (20)
10.	rato (15)	myš	moucha (19)
11.	galo (14)	kohout	had (17)
12.	macaco (14)	opice	myš (16)
13.	vaca (14)	kráva	pták (16)
14.	pássaro (13)	pták	zajíc (16)
15.	mula (12)	mula	kocour (15)

V češtině jednoznačně vede *pes*, který se vyskytuje téměř ve dvojnásobku výrazů než druhý nejčastější *kůň*. V portugalsštině je naproti tomu *pes (cão)* až na druhém místě za *oslem (burro)* a odstup mezi nimi není zdaleka tak výrazný. Nejvýraznější rozdíl mezi češtinou a portugalsštinou představuje právě *osel – burro*, který je v portugalsštině nejčastějším bázovým slovem, zatímco v češtině se mezi prvních 15 vůbec nezařadil. Třetí místo v obou jazycích zaujímá *kočka – gato*⁶³. Obecně se dá říct, že přesné pořadí jednotlivých zvířat v češtině a v portugalsštině se liší, ale mezi prvními 15 se jich 11 shoduje a jen 4 jsou v každém z jazyků odlišné (v portugalsštině jsou navíc *galo - kohout*, *mula - mula*, *burro - osel* a *galinha - slepice*, v češtině pak *had*, *kocour*, *koza* a *zajíc*).

⁶³ Portugalské slovo *gato* sice označuje samce, tedy *kocoura*, ale jakožto bezpříznaková varianta spíš odpovídá českému slovu *kočka*. To se projevuje mimo jiné i na jeho četnosti a ve statistice proto srovnáváme slovo *gato* se slovem *kočka*.

Portugalsko má ve srovnání s Českou republikou rozdílné geografické a přírodní podmínky a poměrně výrazně se liší i historický vývoj obou zemí. Výrazně se projevuje například to, že Portugalsko je přímořský stát a že bylo v minulosti silně ovlivněno zámořskými objevy. Mezi portugalskými idiomy je tak například více těch, které obsahují názvy různých druhů ryb nebo názvy některých exotických zvířat, které v českých idiomech nenajdeme. Tato slova jsou ale po stránce četnosti spíše na periferii, zatímco mezi těmi nejčastějšími zooapelativy panuje v idiomatice obou jazyků poměrně výrazná shoda. Uvedená tabulka tedy potvrzuje, že kulturně-historická spřízněnost obou zemí převažuje nad odlišnostmi.

7 Ekvivalence

Jedním z hlavních cílů této diplomové práce bylo zjistit, k jak velké části portugalských idiomů se podaří najít české ekvivalenty a jaký druh ekvivalence bude převažovat. Při hledání ekvivalentních idiomů byla zásadní snaha o nalezení slovních spojení co nejpodobnějších portugalským výrazům, a to nejen významem, ale také podobností komponentů, především bázových slov. Při hledání vhodného způsobu klasifikace vztahů mezi portugalskými idiomy a jejich českými protějšky byl zvolen postup podle vzoru španělského lingvisty S. J. S. Cuadrose⁶⁴, který se zabývá obdobnou analýzou a srovnáním idiomů španělských a ukrajinských. Ve srovnání s Cuadrossem jsme ale škálu vztahů rozšířili o další typ a u některých typech se naše kritéria budou od těch jeho částečně lišit. Výsledkem jsou následující typy ekvivalence:

1) **Úplná ekvivalence.** Cuadros ji definuje jako naprostou shodu formy i významu. O úplnou ekvivalenci se podle něj jedná pouze tehdy, obsahují-li oba idiomy stejné zooapelativum, ale také naprosto stejné komponenty ve stejném pořadí (např. *sair da concha*, česky *vylézt z ulity*).

Vzhledem k některým zásadním odlišnostem mezi češtinou a portugalštinou ale tento požadavek považujeme za příliš striktní a za plně ekvivalentní považujeme takové české výrazy, které jsou doslovným překladem těch portugalských. Do skupiny plně ekvivalentních idiomů tak zahrnujeme například výrazy obsahující určitý nebo neurčitý člen, který v češtině neexistuje a tudíž se vyskytovat nemůže (např. *com o rabo entre as pernas*, česky *s ocasem mezi nohama*).

Podobně považujeme za zcela ekvivalentní některá spojení substantiva s adjektivem bez ohledu na jejich pořadí; v portugalštině se totiž adjektivum obvykle umísťuje až za substantivum, zatímco v češtině je pořadí opačné (např. *patinho feio*, česky *ošklivé káčátko*).

⁶⁴ CUADROS, S. J. S. Análisis fraseológico sobre una base de zoomorfismos en los idiomas ucraniano y español. *Interlingüística*. 2005, č. 16 (2), s. 1059-1068. ISSN 1134-8941.

Portugalština je jazyk s převažující tendencí k analytickému vyjadřování gramatických kategorií. Čeština jako jazyk flektivní naproti tomu častěji vyjadřuje gramatické kategorie koncovkami. Často se tak vyskytují spojení dvou substantiv, jejichž vzájemný vztah je v portugalštině vyjádřen předložkou, zatímco v češtině pádovými koncovkami (např. *pedaço de asno*, česky *kus osla*). Existují také portugalské výrazy tvořené dvěma substantivy spojenými předložkou *de*, která plní „přivlastňovací“ funkci. Ty pak lze do češtiny přeložit synonymním spojením substantiva a přivlastňovacího adjektiva (adjektivizovaného substantiva). Tyto případy zde také budou považovány za plně ekvivalentní (např. *ovo de Colombo*, česky *Kolumbovo vejce*).

Při zpracování tabulky se ale ukázalo, že navzdory tomuto volnějším pojetí není úplná ekvivalence příliš častá.

2) **Neúplná ekvivalence.** Do této skupiny patří ty dvojice idiomů, které mají stejný význam a obsahují stejné zooapelativum, ale liší se v ostatních komponentech a v syntaktických vlastnostech (např. *vestir-se com pele de cordeiro*, doslova *oblékat si beráncí kůži*; podobné českému *vlk v rouše beráncím*).

3) **Analogie.** Analogií nazývá Cuadros vztah mezi takovými dvojicemi idiomů, které mají stejný nebo velmi podobný význam, ale liší se komponenty a skladbou. Na rozdíl od neúplné ekvivalence obsahuje každý z těchto výrazů jiné zooapelativum. (např. *contente como uma pega sem rabo*, doslova *spokojený jako straka bez ocasu*; podobné českému *spokojenej jak blecha v psím kožichu*).

Cuadros dále uvádí ekvivalenci nulovou. O té hovoří v případech, kdy ve druhém jazyce neexistuje žádný odpovídající idiom, který by obsahoval nějaké zooapelativum. My ale tyto případy rozlišíme na dvě skupiny podle toho, jestli byl nebo nebyl nalezen alespoň nějaký český idiom, jehož význam by byl velmi blízký tomu portugalskému, přestože v něm není obsažen název žádného zvířete:

4) **Sémantická ekvivalence.** Hovoříme o ní tehdy, když se k portugalskému idiomu nepodařilo najít český ekvivalent obsahující zooapelativum, ale zároveň existuje český idiom, jehož význam se shoduje s významem idiomu portugalského, nebo se mu velmi blíží (např. *fazer gato-sapato de alguém*, doslova *dělat z někoho*

kočku-botu; podobné českému *dělat z někoho onuci*). Idiomy z této skupiny neobsahují názvy zvířat, některé z nich ale obsahují slova, která zvířecí říší nějakým způsobem evokují a v běžném kontextu se často nebo výhradně objevují ve spojení s nějakým zvířetem. (např. *mít v zadku oje* k portugalskému *ter medo de entalar o rabo* konotuje s představou zapřaženého koně, *frnknout k bater as asas* vyvolává v mysli mluvčího obraz drobného ptáka a *hryzat (někoho) svědomí k bicho da consciência* zřejmě odkazuje k nějakému hlodavci nebo dravému zvířeti).

5) **Nulová ekvivalence.** Do této poslední skupiny zahrnujeme ty výrazy, k nimž se nepovedlo najít žádný český idiom. V tabulce tak bylo nutné uvést jejich českou definici (např. *gato escondido com o rabo de fora*, doslova *kočka schovaná s ocasem ven*; česká definice: *tajemství vyzrazené kvůli drobné chybě*).

Kromě uvedených typů hovoří Cuadros o zvláštním, ojediněle se vyskytujícím typu ekvivalence:

6) **Pseudoekvivalence.** Jde o výrazy, které v obou jazycích obsahují stejné zooapelativum a mají shodnou strukturu i komponenty, ale jejich význam se liší. Jsou to „falsos amigos“, zrádná slova, přesněji řečeno zrádná slovní spojení (např. *grande animal*, portugalsky ve významu „*neotesaný, hloupý člověk*“; v češtině tomuto výrazu formálně odpovídá idiom *velké zvíře*, který ale znamená „*vlivný, bohatý člověk*“).

V tabulce budou jednotlivé typy ekvivalence vyjádřeny následujícími grafickými znaky:

Úplná ekvivalence	=
Neúplná ekvivalence	≈
Analogie	→
Sémantická ekvivalence	≡
Nulová ekvivalence	0
Pseudoekvivalence	≠

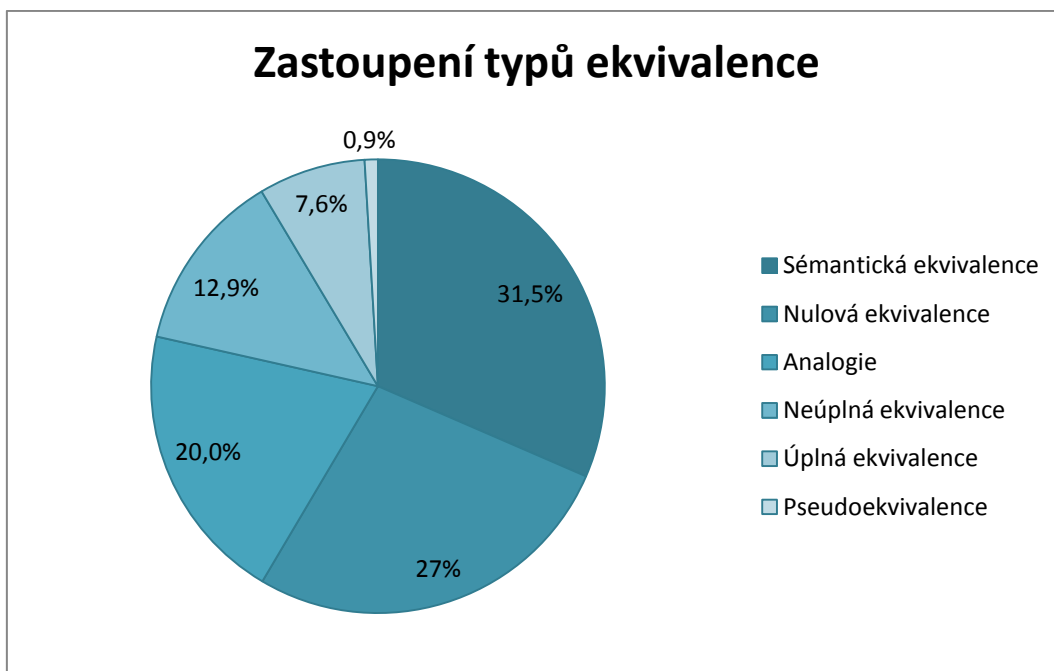
Tématem této diplomové práce jsou české a portugalské idiomy obsahující názvy zvířat a jako ekvivalenty k portugalským výrazům tak byly přednostně vyhledávány právě takové české výrazy, v nichž se nějaké zvíře objevuje. Protože se je však podařilo najít jen u omezené části korpusu, k ostatním výrazům byly následovně vyhledávány synonymní výrazy bez zooapelativ. Ekvivalence proto bude hodnocena z různých hledisek.

V seznamu je obsaženo celkem 892 položek, statistika však pracuje jen s 852 idiomy. Ty z nich, které obsahují více základových slov a v seznamu jsou uvedeny opakovaně, jsou zde brány v úvahu jen jednou. Různé významy stejného znějícího idiomu byly naopak hodnoceny jako samostatné položky. Následující tabulka uvádí četnost jednotlivých typů ekvivalence, graf pak jejich zastoupení vyjadřuje názorně v procentech:

Tabulka 15 - Statistika ekvivalence

Typ ekvivalence	Počet
Sémantická ekvivalence	268
Nulová ekvivalence	230
Analogie	171
Neúplná ekvivalence	110
Úplná ekvivalence	65
Pseudoekvivalence	8

Graf 4 - Procentuální zastoupení typů ekvivalence

Z grafu vidíme, že snaha nalézt k portugalskému idiomu odpovídající český, který by obsahoval nějaký název zvířete, byla úspěšná ve 41,5% případů. Ve 21,5% je v češtině a v portugalské užito stejné zvíře, ve 20% se pak vyskytuje zvíře jiné. Při pohledu na tato čísla se zdá, že případy odlišnosti tvoří 58,5% a výrazně tak převažují nad případy, kdy jsou si čeština a portugalská podobná. K dalším 31,5% portugalských idiomů se ale povedlo mezi českými idiomy nalézt sémantickou ekvivalenci a jen ke 27% nebyl nalezen žádný ekvivalent. Celkem se český ekvivalent podařilo najít v 73% případů, takže můžeme snahu o nalezení českých ekvivalentů označit za poměrně úspěšnou.

Statistika potvrzuje, že se v idiomech kulturní spřízněnost obou zemí střetává s jejich vzájemnou odlišností. Navzdory už zmiňovaným rozdílům nacházíme mnoho styčných ploch. Nejzjevnější je to v případě těch idiomů, které vznikly přímo na základě biblických příběhů a podobenství nebo pod vlivem toho, jaké vlastnosti jsou v Bibli připisovány konkrétním zvířatům. To dokládá roli židovského a křesťanského náboženství jako prvků sjednocujících evropský kulturní prostor. Jak se ukáže v kapitole o etymologii, podobný význam mají mimo jiné také antická literární díla.

V následujících kapitolách se na některé vybrané skupiny idiomů zaměříme podrobněji, nejdříve se ale podíváme na dvojice pseudoekvivalentních výrazů.

7.1 *Pseudoekvivalentní idiomy*

Při vyhledávání českých ekvivalentů k portugalským idiomům bylo nalezeno osm tak zvaných zrádných výrazů. Tyto české idiomy jsou formálně doslovným překladem těch portugalských, ale jejich význam se liší, což může vést mimo jiné k chybám při překladu těchto výrazů z jednoho jazyka do druhého.

Prvním ze zrádných výrazů je *grande animal*, jehož portugalská definice zní „*pessoa bronca e grosseira*“, tedy hloupý, neomalený, hrubý člověk. Český výraz velké zvíře naproti tomu označuje člověka vlivného a bohatého.

Portugalský idiom *molhar o bico* znamená „napít se“, především něčeho alkoholického. V češtině se vyskytuje formálně ekvivalentní výraz *smočít zobák*, užívá se ale ve významu „také mít z něčeho prospěch“.

Dalším zrádným výrazem je *a / com passo de boi*, česky doslova *volským krokem*. Portugalsky tento idiom znamená „velmi pomalu“, jeho český protějšek je ale méně častou variantou idiomu (*hnát někoho*) *svinským krokem* a užívá se v situaci, kdy někdo někoho prudce a prchlivě odmítne nebo vyžene.

Zatímco idiom *burro velho* je v portugalské definici definován jako „*pessoa experimentada e sabida*“ – zkušená, moudrá osoba, jeho český pseudoekvivalent *starý osel* zdaleka není tak lichotivý; bývá jím označován hloupý starý muž.

Výraz *orelhas de burro* je pseudoekvivalentní jen v jednom ze svých významů. V Portugalsku jde o tradiční potupný školní trest, při němž byl zlobivý žák posazen do kouta s oslíma ušima na hlavě. V češtině pak za *oslí uši* označujeme uši s nápadně velkými boltci. Homonymní kvazifrazém znamená v obou jazycích zohýbané rohy v knize.

Řekne-li Portugalec o něčem, že je to *abaixo de cão*, má tím na mysli, že jde o osobu nebo věc, která si nezaslouží žádnou úctu. V češtině ale idiom *pod psa*

nesouvisí se společenským postavením nebo významem, ale se subjektivními tělesnými i duševními pocity. Cítit se *pod psa* znamená cítit se mizerně.

Kladné konotace se nepojí ani k další pseudoekvivalentní dvojici, kterou tvoří portugalský výraz *cão tinhoso* a jeho český doslovný překlad *prašivý pes*. Zatímco v portugalštině se tak říká ďáblu, český mluvčí si pod tímto pojmem představí osobu, které se všichni straní.

Posledním zrádným výrazem je *dose de / para elefante* – *sloní dávka*. Zatímco v češtině tak označujeme velké množství, v portugalštině se jedná o těžkou a jednotvárnou práci, případně o nudného, otravného člověka.

8 Vybrané skupiny idiomů

8.1 *Bicho a bicha*

Jednou z nejvýraznějších odlišností mezi českými a portugalskými zoomorfismy jsou specifická portugalská slova *bicho* a *bicha*, která mají mnoho různorodých významů. V korpusu idiomů jsou zastoupeny poměrně významně; slovo *bicha* je obsaženo v pěti idiomech, *bicho* dokonce v 17. Proto se na ně v této podkapitole podíváme blíže.

Nejdříve u každého ze slov zjistíme, jaké významy mu přisuzují dva velké portugalské výkladové slovníky, a to online slovník *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa*⁶⁵ a elektronický *Dicionário eletrônico Houaiss da língua portuguesa*⁶⁶. V obou slovnících jsou uvedeny významy, v nichž se tyto výrazy objevují jak v evropské, tak v brazilské portugalské. Pokud heslo obsahuje údaj o regionálním omezení některého z významů, uvedeme ho i zde, jinak se ale podrobným rozlišením obou variant zabývat nebudeme.

Následně uvedeme všechny idiomy, v nichž je dané slovo obsaženo, a pokusíme se zjistit, ve kterých z uvedených významů se nejčastěji vyskytuje jako vstupní komponent idiomů.

8.1.1 *Bicho*

Slovník Priberam k etymologii slova *bicho* uvádí, že pochází z lidově-latinského *bestius*, odvozeného od výrazů *bestia*, *besta* (zvíře). Následně definuje následujících osm významů:

1. obecný název pro tvory žijící v zemi, zejména červy a hmyz
2. kůň nebo býk
3. bezvýznamný tvor

⁶⁵ [online] Dostupné z: <http://www.priberam.pt/dlpo/> [citováno 7. července 2012]

⁶⁶ *Dicionário eletrônico Houaiss da língua portuguesa*. Editora Objetiva Ltda., 2007

4. nespolečenský člověk
5. imaginární stvoření, kterým se straší děti
6. student střední školy (*Portugalsko; slang univerzity v Coimbře*)
7. zkrácené označení pro „jogo do bicho“, hru podobnou loterii, v níž se sází na zvířata, která zastupují určité skupiny čísel (*Brazílie*)
8. označení věci nebo osoby, o níž nebo s níž se právě mluví (*hovorové; neuctivé*)

Ve slovníku Houaiss pak je u hesla *bicho* uvedeno velké množství významů, z nichž některé jsou velmi specifické nebo podrobné, a proto byly sloučeny a zjednodušeny, případně je zde vůbec neuvádíme. Zestručněný přehled vypadá následovně:

1. bytost z živočišné říše s výjimkou člověka; zvíře
 - 1.1 dravé zvíře; šelma
 - 1.2 jezdecké zvíře; kůň
 - 1.3 obecné, zpravidla pohrdlivé označení různých druhů hmyzu a červů (*např. červotoč, blecha, mol apod.*)
2. fiktivní zvíře, kterým se straší děti
3. drobný, smrtelný tvor (*o člověku; pejorativní*)
4. bezvýznamný člověk; otrok, sluha
5. ošklivý nebo směšně vypadající člověk
6. nesympatický, hloupý, zamlklý nebo samotářský člověk
7. adept, učeň
8. mužský pohlavní orgán
9. osoba nebo věc, o níž se právě mluví (*Braz.*)
10. rozhodný, nebojácný, energický člověk (*Braz.*)
11. herpes; nádor, rakovina

Zatímco některé z významů jsou velmi specifické, jiné umožňují slovo *bicho* použít v podstatě pro jakýkoli denotát a v jakékoli situaci. Ve volném diskurzu tak obvykle jde o dost vágní pojmenování. To, v jakých významech slovo nejčastěji vstupuje jako komponent do idiomatických výrazů, se pokusíme zjistit na základě následujících 17 idiomů, v nichž je obsaženo.

Tabulka 16 - Idiomy se slovem *bicho*

Portugalský idiom	Portugalská definice	Zdroj	Ekv.	Český idiom / definice
andar / estar / ficar com o bicho no ouvido	mostrar-se desconfiado	NS	→	mít brouka v hlavě
bicho de sete cabeças	coisa que apavora; grande dificuldade, geralmente imaginária	NS	→	sedmihlavá saň
bicho da consciência	remorso	ON	≡	hryzat (někoho) svědomí
bicho feio	o diabo	ON	0	d'ábel
de criar bicho	em grande quantidade, volume	NS	0	ve velkém množství
entregue aos bichos	deixado ao acaso; perdido; desamparado	ON	≡	nechaný ve štychu
fazer de alguma coisa um bicho de sete cabeças	exagerar as dificuldades, a importância de uma coisa simples	NS	→	dělat z komára velblouda
matar / encher o bichinho / bicho do ouvido a alguém	importunar alguém com repetidas queixas, pedidos, intrigas etc.	NS	→	hučet do někoho jako do jalové krávy
matar o bicho	tomar bebida alcoólica de manhã	NS	≈	vypálit červa
parecer que viu bicho	diz-se de pessoa desgrenhada, em desalinho, com aspecto de quem sofreu forte comoção	NS	≡	vypadat jako by viděl strašidlo
que bicho te / lhe, etc. mordeu?	interrogação que exprime estranheza ante um comportamento inesperado de hostilidade, irritação, distância	NS	≡	co ti přeletělo přes nos?
ser bicho -do-mato	diz-se de pessoa que se esquia ao convívio social	NS	→	žít jako jezevec
ser um bicho em	diz-se de pessoa que é uma autoridade, um perito em dado assunto	NS	→	být na něco kos
ter bicho a roer	ter fome	ON	0	mít hlad
ter bicho carpinteiro	diz-se de pessoa muito irrequieta, em constante agitação frenética	NS	→	mít roupy
todo / qualquer bicho-careta	qualquer pessoa insignificante	NS	≡	kdejaký hej-počkej
virar (o) bicho	enfurecer-se; zangar-se; melindrar-se	NS	≡	vjet (do někoho) čert

Ve většině uvedených idiomů je slovo *bicho* užito ve svém nejčastějším významu *havět, tvor* nebo *zvíře*, který je dále specifikován ostatními komponenty. Jednou z výjimek je idiom *parecer que viu bicho*, kde jde s největší pravděpodobností o ono strašidlo, o kterém se zmiňují oba citované slovníky.

Vzhledem k tomu, že slovo *bicho* nemá v češtině jednoznačný ekvivalent, nedalo se čekat, že by se k těmto idiomům podařilo najít české ekvivalenty s užitím stejného bázevého slova. V jednom případě ale takový výraz nalezen přece jen byl. Je jím *vypálit červa*, kde *červ* odpovídá jednomu z významů portugalského *bicho*, což umožňuje tento idiom označit za neúplný ekvivalent k portugalskému *matar o bicho*.

Ve většině ostatních případů byl nalezen buď český idiom analogický, obsahující název jiného zvířete, nebo alespoň sémanticky shodný. Pouze u tří idiomů nebyl nalezen žádný odpovídající český protějšek. To svědčí o tom, že v obou národních jazycích jsou popisovány velmi podobné představy a jevy, přestože použité prostředky se mohou lišit.

8.1.2 Bicha

Slovo *bicha* má podobně jako maskulinum *bicho* mnoho různých významů. Rozdíl mezi významem v evropské a brazilské portugalské je u něj ale o poznání výraznější. Slovníky pro obě varianty portugalské uvádějí mnoho různých významů, které toto slovo může mít, a v Portugalsku se některé z těchto významů často podobají významům slova *bicho*. Pro brazilskou variantu uvádějí slovníky také celou řadu významů, při ověřování jejich výskytu pomocí internetového vyhledávače se ale ukázalo, že se v brazilské portugalské slovo *bicha* v naprosté většině případů objevuje jako hanlivé označení homosexuálního muže a ostatní významy jsou z důvodu těchto negativních konotací na ústupu. Většina uvedených definic se tedy týká evropské portugalské; případné jiné regionální vymezení bude opět uvedeno v závorce.

Slovník Priberam uvádí celkem 20 významů slova *bicha*, z nichž byly opět zvoleny pouze ty obecné:

1. jakékoli zvíře s dlouhým tělem bez nohou (had, pijavice apod.)
2. předmět nebo osoba připomínající tento tvar
3. řada lidí; fronta
4. samička, především domácích zvířat (kočky, psa)
5. homosexuální muž (*Braz.*)
6. vzteklý, cholerickeý člověk
7. mužský pohlavní orgán
8. ženský pohlavní orgán

Slovník Houaiss pak uvádí hned 30 různých významů, které dále dělí a upřesňuje, o homosexualitě se ale s výjimkou náznaku pod číslem 10 vůbec nezmiňuje. Mnohé z významů jsou opět velmi specifické nebo zastaralé, uvádíme proto pouze omezený výběr:

1. dlouhé zvíře bez nohou
2. samice nějakého zvířete
3. věc, která má podlouhlý tvar
4. vznětlivý člověk
5. prostitutka
6. pálenka z cukrové třtiny (*Braz.*)
7. řada lidí nebo věcí; fronta
8. penis
9. herpes nebo jiná kožní choroba
10. zženštilý člověk

Slovo *bicha* je obsaženo v pěti ze shromážděných idiomů. V jednom z nich je přitom paradigmatickou variantou maskulina *bicho* (*bicha / bicho de sete cabeças*).

Tabulka 17 - Idiomy se slovem *bicha*

Portugalský idiom	Portugalská definice	Zdroj	Ekv.	Český idiom / definice
à bicha	com fartura, abundância; em grande quantidade	NS	0	dostatečně; ve velkém množství
andar / estar / ficar como uma bicha	diz-se de pessoa enfurecida, muito irritada	NS	→	být (na někoho) jako sršeň
bicha de sete cabeças	coisa que apavora; grande dificuldade, geralmente imaginária	NS	→	sedmihlavá saň
para ver se as bichas pegam	diz-se de tentativa, experiência que é feita sem grandes esperanças de obter bons resultados	NS	0	dělat něco na zkoušku, neočekávat úspěch
pegarem as bichas	dar bons resultados uma tentativa, experiência que se previa pouco prometedora	NS	0	když se něco podaří proti očekávání

Z pěti idiomů se slovem *bicha* se povedlo nalézt český protějšek jen ke dvěma z nich, v obou případech jde o výrazy obsahující název jiného zvířete. V idiomu *à bicha* má vstupní komponent *bicha* pravděpodobně význam „fronta, řada“, který má zdůraznit velký počet nebo množství. V ostatních idiomech jde o různé variace tvorů a havěti. Potvrzuje se tak, že významy slov *bicho* a *bicha* se do jisté míry překrývají nejen v běžném diskurzu, ale také v idiomatických výrazech.

8.2 Části zvířecích těl

Mezi základními slovy idiomů ze shromážděného korpusu je 17 názvů částí zvířecích těl. Jak už bylo řečeno, byly zahrnuty jen ty názvy, které se jednoznačně vztahují ke zvířatům a neshodují se s názvy částí lidského těla. Podobně jako se celé idiomy v naprosté většině případů vztahují k lidským vlastnostem a činnostem, také tato základní slova se v přeneseném významu často týkají člověka. V mnoha z výrazů, které tato základní slova obsahují, fungují názvy částí zvířecích těl jako přenesená expresivní pojmenování částí těla lidského. V této kapitole se blíže podíváme na pět nejčtenějších a srovnáme jejich užití portugalštině a v češtině.

Nejčastěji se v idiomech vyskytuje slovo *rabo* (*ocas*), které je spolu se slovem *cão* (*pes*) druhým nejčtenějším ze všech bázových slov. Do celé řady idiomů vstupuje komponent *rabo* ve svém původním významu (např. *dar ao rabo*, doslova *vrtět ocasem*, nebo *meter o rabo entre as pernas*, doslova *stáhnout ocas mezi nohy*). Kromě toho je ale tento výraz používán také jako expresivní označení pro lidské pozadí (*fugir com o rabo à seringa*, doslova *uhýbat zadkem před injekcí*, znamená *vyhýbat se nepříjemným povinností*; nebo *não caber a alguém um feijão no rabo*, doslova *nevejde se mu do zadku (ani) fazole*, o člověku, který se tváří velmi spokojeně nebo šťastně). České slovo *ocas* se v tomto významu nevyskytuje, můžeme se s ním ale setkat jako s vulgárním označením pro penis.

O druhé a třetí místo se mezi částmi těla dělí slova *bico* (zobák) a *papo* (vole). V některých případech jsou obě dvě expresivním výrazem pro lidská ústa (např. *calar o bico* – *držet zobák*; *bater papo* – doslova *tlouct hubou*). Zatímco ale *bico* může označovat i nos (např. *meter o bico* – *strkat nos (do cizích věcí)*), *papo* se vyskytuje také ve významu *krk, hrdlo* (*apertar o papo* – *zakroutit krkem*; *uškrtit*) a často označuje žaludek jako ekvivalent volete, pravděpodobně proto, že je to první místo v lidském těle, kde se shromažďuje přijatá potrava (např. *encher o papo* – *nacpat si břicho*). V češtině se se slovem *zobák* setkáváme ve velmi podobných souvislostech, *vole* se ale v přeneseném významu užívá pouze pro tak zvanou „dvojitou bradu“.

Čtvrtou nejčastější částí těla je *cornu* (*roh, paroh*), který za svou oblibu v idiomech vděčí mimo jiné představě o d'áblu jako o rohatém stvoření (např. *enxertado em cornu de cabra*, doslova *naroubovaný do kozího rohu*; znamená *zlý jako čert*). Někdy slovo *cornu* odkazuje také ke šnečím růžkům (např. *deitar os cornos fora* – *vystřčit růžky*). Vzhledem k tomu, že na lidské hlavě není nic, co by rohy polohou nebo vzhledem evokovalo, slovo *cornu* jako ekvivalent konkrétní části lidského těla nenajdeme. Výjimkou jsou podvádění muži a jejich imaginární paroží (např. *levar um par de cornos* – *mít parohy*).

Posledním slovem, kterým se zde budeme zabývat, je *asa* (*křídlo, perut'*). Křídlo jako prostředek, který ptákům umožňuje létat, je symbolem svobody a duševního rozletu. Vyskytuje se proto především v idiomech, které se vztahují právě k nejrůznějším podobám svobody (např. *dar asas à imaginação* – *dát fantazii křídla*). Vzhledem k jisté podobnosti mezi ptačími křídly a lidskými pažemi se dalo

očekávat, že se slovo *asa* vyskytne i jako přenesené pojmenování pro paže; to se však potvrdilo v jediném případě a pouze částečně (idiomem *debaixo da asa de alguém*, česky *pod něčím křídlem*, kde křídlo symbolizuje ochrannou ruku).

Vzhledem k vizuální a často i funkční podobnosti některých částí těl zvířat s částmi lidského těla by se dalo předpokládat, že užití jejich názvů v češtině a portugalské bude velmi podobné. U řady českých a portugalských idiomů tuto podobnost skutečně najdeme, je jich však méně, než jsme očekávali.

8.3 Jednoslovná přenesená pojmenování

Jak už bylo uvedeno, za idiom v pravém slova smyslu lze označit pouze kombinaci dvou nebo více prvků, které nesou nějaký význam. Do seznamu idiomů tak nebyly zařazeny ty názvy zvířat, které jsou ve slovnících uvedeny jako jednoslovná přenesená pojmenování. Protože ale tato slova přesto do určité míry souvisejí s tématem práce, uvádíme je alespoň ve zvláštní tabulce. Většinou se tato pojmenování vyskytují také jako komponenty idiomů, mnohdy ale v odlišném významu.

Tabulka 18 - Jednoslovná přenesená pojmenování

Portugalský výraz	Portugalská definice	Zdroj	Český výraz	Český překlad definice
asas	braços	AL	křídla	paže
bacalhau	aperto de mão; mão	AL	treska	stisk ruky; ruka
boi	marido atraído	AL	vůl	podváděný manžel
burro	pessoa pouco esperta	AL	osel	hloupý člověk
cabra	mulher reles e traiçoeira	AL	koza	sprostá, falešná žena
cágado	pessoa astuta; ladina	AL	želva	vychytralý, mazaný člověk
galo	termo que exprime indiferentemente azar ou sorte	AL	kohout	znamená smůlu i štěstí
gata	mulher fácil; jovem bonita	AL	kočka	povolná žena; krásná dívka
gato	problema; erro; mentira; asneira	AL	kocour (i obecně kočka)	problém; chyba; lež; hloupost

Portugalský výraz	Portugalská definice	Zdroj	Český výraz	Český překlad definice
lesma	indivíduo vagaroso, indolente	AL	slimák	netečný, pomalý člověk
lulas	facilidades; oportunidade	AL	olihně	prostředky, příležitosti
pardal	espertalhão; finório	AL	vrabec	mazaný; vychytralý
pato	pessoa inábil, ingénua	AL	kachna	neschopný, naivní člověk
pavão	pessoa vaidosa	AL	páv	pyšný člověk
perua	bebedeira, embriaguez	AL	krůta	pitka, opilost
raposa	indivíduo sagaz que não oferece confiança	AL	liška	chytrý člověk, který ostatním nedůvěřuje
ratão	homem patusco; manhoso	AL	myšák	šprýmař; vychytralý člověk
sanguessuga	pessoa interesseira; explorador das bolsas alheias	AL	pijavice	zištný člověk; ten, kdo se přizívuje na ostatních
tubarão	capitalista; empresário	AL	žralok	(nelítostný) podnikatel; zaměstnavatel
urso	indivíduo de pouco senso; imbecil	AL	medvěd	hloupý člověk
vaca	sorte exagerada	AL	kráva	přílišné štěstí
vaca	mulher fácil	AL	kráva	povolná žena
víbora	pessoa de mau gênio; intriguista	AL	zmije	zlý člověk; intrikář
zorra	indivíduo lento, excessivamente calmo	AL	liška	pomalý, přehnaně klidný člověk

Zatímco naprostá většina ze seznamu idiomů pochází ze dvou velkých idiomatických slovníků, všechna uvedená jednoslovná pojmenování byla nalezena ve *Slovníku argotu*. S tím souvisí i skutečnost, že až na několik málo výjimek se užívají jako opovržlivé nebo urážlivé označení nějaké osoby. K nejčastěji vyjadřovaným vlastnostem tu patří hloupost, naivita a tělesná i duševní pomalost, ale také vychytralost a podlost, případně uvolněné mravy.

Některá zvířata konotují v portugalské se stejnými vlastnostmi jako v češtině. Patří k nim například *burro* (osel), *pavão* (páv), *raposa* (liška), *sanguessuga* (pijavice) a *víbora* (zmije), velmi podobné vlastnosti jsou v obou jazycích spojovány také s *kočkou* (*gata*), *slimákem* (*lesma*), a *žralokem* (*tubarão*).

Některým zvířatům jsou naopak přisuzovány odlišné vlastnosti a jejich názvy jako přenesená pojmenování se tak stávají zrádnými slovy. Zatímco

v portugalštině je *boi* (vůl) označením pro podváděného manžela, v češtině pro hloupého nebo arogantního člověka. *Cabra* (koza) se portugalsky říká sprosté, falešné ženě, česky tak naproti tomu nazýváme ženu protivnou a hloupou. Podobný význam, jen s ještě o něco vyšší expresivitou, má v češtině také slovo *kráva* (vaca). To má v portugalštině dva významy, žádný z nich se však s tím českým neshoduje. Říci portugalsky o nějaké ženě, že je to kráva znamená nařknout ji z lehkých mravů. Druhým z významů slova *vaca* je „velké, až přílišné štěstí“.

Názvy některých z uvedených zvířat se pak v češtině jako jednoslovná přenesená pojmenování vůbec neužívají, například *bacalhau* (treska), *cágado* (želva), *lulas* (olihně) nebo *pardal* (vrabec).

9 Etymologie

Většina idiomů je neznámého původu, případně je možné u nich hovořit o určité míře motivovanosti, například přirovnání se často zakládají na vysledované podobnosti vzhledu nebo chování. Zkoumat etymologii idiomů je podstatně složitější, než zjišťovat původ a vývoj samostatných slov, u nichž se lze orientovat například podle zjištěných fonetických změn, kterými daný jazyk v historii procházel. Původ některých idiomů ale přesto známe. V následující kapitole se proto budeme etymologii vybraných výrazů věnovat blíže. Hlavním zdrojem informací o původu idiomů bude kniha *Nas Bocas do Mundo*⁶⁷ (*V ústech světa*), jejímž autorem je Sérgio Luís de Carvalho. Poznámky o původu jsou uvedeny také u některých hesel ve *Slovníku ustálených výrazů* Orlanda Nevese.

Carvalho idiomy systematicky rozděluje podle období, z nichž pocházejí. Jeho rozdělení zde ve zjednodušené podobě převezmeme a v každé ze skupin uvedeme výběr z idiomů se známým původem.

I. Výrazy pocházející z antického období. Díky historické oblibě antických děl mezi vzdělanci se do dnešní doby dochovaly nejen příběhy z antické mytologie a jedinečné divadelní hry, ale také výrazy, které na jejich základě vznikly. Tyto idiomy můžeme dále dělit podle toho, jestli pocházejí z antického Řecka nebo Říma. Mezi těmi řeckými jsou například následující idiomy:

- *Bicho de sete cabeças (sedmihlavá saň)*. Je založen pravděpodobně na příběhu o Herkulovi a Hydře z Lerny, již za každou uťatou hlavu narostly dvě nové. Slovo *hydra* bylo postupně nahrazeno lidovějším *bicho* a vznikl tak idiom, jímž označujeme obtížně řešitelný úkol nebo problém.
- *Cavalo de Tróia (trojský kůň)*. Tento idiom označuje osobu, která lstí pronikne do nějaké skupiny či instituce, které potom škodí. Pochází z Homérova eposu *Ilias*, v němž bylo město Trója po deseti letech marného obléhání dobyto právě díky dřevěnému koni, v němž se ukrývali vojáci.

⁶⁷ CARVALHO, Sérgio Luís. *Nas bocas do mundo*. 1. ed. Lisboa: Planeta, 2010, 243 s.

- *Parte de leão (lví podíl)*. I tento idiom má původ v literatuře, tentokrát v jedné z Ezopových bajek, v níž se ovce, koza, býček a lev mají rozdělit o kořist z lovu. Lev se pochopitelně zmocní nejlepší části a má pro to nevyvratitelný argument: „protože můžu“. Jako *lví podíl* tedy označujeme ten největší a nejlepší.
- *Matar a galinha dos ovos de ouro (zabít slepici, která snáší zlatá vejce)*. Další z Ezopových bajek vypráví o lidech, kteří rychle zbohatli díky slepici, která snášela zlatá vejce. Protože ale chtěli získat všechna vejce hned, slepici zabili – a splakali nad výdělkem.
- *Bode expiatório (obětní kozel)*. Za toho je označována osoba, která pyká za viny ostatních. Kozel byl v mnoha kulturách považován za symbol zla a lidé ho proto obřadně obětovali, aby tak vykoupili vlastní hříchy. V češtině mluvíme o *obětním beránku*, snad proto, že symbolizuje Ježíše, jehož smrt byla podle Bible také vykoupením lidských hříchů.

Z antického Říma se pak dochovaly mimo jiné tyto výrazy:

- *Ave de mau agoiro (zlověstný pták)*. Tento idiom má původ ve věštění z ptačího letu a označuje sýčka, ale přeneseně i člověka, který předpovídá neštěstí. A to i přes to, že výsledná věštba záležela spíše na věštci než na ptácích.
- *A montanha pariu um rato (hora porodila myš)*. Tuto větu zanesl Horácio do svého *Umění básnického*, odkud doputovala až k francouzskému bajkáři La Fontainovi a v současnosti ji užíváme v situaci, kdy po velké námaze a velkých očekáváních přichází ještě větší zklamání.
- *Lágrimas de crocodilo (krokodýlí slzy)*. Označení pro předstíraný zármutek pochází z legendy, podle níž nilští krokodýli svým pláčem lákali kolemjdoucí, které pak pořádali.
- *Canto do cisne (labutí píseň)*. V dílech několika římských autorů se dochovala pověst o tom, že labutě jsou němé, v okamžiku smrti však zazpívají krásnou melodii. Odtud pak výraz pro poslední vrcholný výkon, k němuž se vybičuje člověk na sklonku své životní dráhy.

II. Výrazy pocházející ze středověku. Středověk bývá často označován za období tmářství a náboženského fanatismu, není ale pochyb, že právě v té době začaly vznikat dnešní evropské národy a národní jazyky. Není proto divu, že z této doby pochází řada dodnes užívaných idiomů:

- *Cavalo de batalha (válečný kůň)*. Dnešní název pro silný argument se zakládá na významu, který mělo vlastnictví silného a ušlechtilého válečného koně pro to, aby rytíř měl šanci zvítězit v bitvě.
- *Passar de cavalo para burro (přesednout z koně na osla)*. Zatímco vznešení a bohatí lidé vlastnili koně, ti chudší se museli spokojit s oslem. Pokud tedy někdo musel vyměnit koně za osla, bylo to jasným znamením společenského sestupu.
- *Tempo das vacas magras (čas hubených krav)*. Protiklad času *tlustých krav* pochází z biblického podobenství, v němž se faraonovi zdálo o sedmi hubených a sedmi tlustých kravách. Tento sen byl předzvěstí sedmi špatných a sedmi dobrých let. *Časem hubených krav* tak myslíme období nedostatku nebo krize.
- *Dizer cobras e lagartos (říkat hady a ještěrky)*. Tomuto idiomu daly vzniknout středověké představy o vymítání d'ábla, při němž posedlému člověku vylézají z úst hadi a ještěrky. V dnešní době výraz znamená někoho pomlouvat nebo urážet.
- *Atirar pérolas a porcos (házet perly sviním)*. V Novém Zákoně stojí, že Kristus nabádal apoštoly, aby neplýtvali silami na ty, kteří jejich učení nedokáží ocenit. Dnes házet perly sviním znamená věnovat námahu, pozornost nebo cennou věc někomu, kdo to nedokáže ocenit.
- *Passar um camelo pelo olho de uma agulha (protáhnout velblouda uchem jehly)*. Označení pro velmi těžký nebo nemožný úkol, které pochází z biblického výroku, podle něž spíš projde velbloud uchem jehly, než se bohatý dostane do království nebeského.
- *Cor de burro quando foge (barva osla, když běží)*. V dnešní době tak označujeme nevýraznou, "nijakou" barvu. Původ tohoto výrazu není zcela jasný, ale jedním z možných vysvětlení je, že současný idiom vznikl z rčení "*corra do burro quando foge*", (*uteč před oslem, který běží*), které nabádalo k opatrnosti před splašeným zvířetem.

- *A pensar morreu um burro (oseľ se upřemýšlel k smrti)*. Tímto idiomem Portugalci vyjadřují netrpělivost s nerozhodností druhého. Pochází z příběhu francouzského duchovního ze 14. století, v němž se osel tak dlouho rozmýšlí, jestli se má dřív napít, nebo najíst, až zemře hladu a žízni.

III. Výrazy pocházející z novověku. V období od 16. do 18. století došlo v Evropě k velkým změnám. Zamořské objevy a pokrok vědy a techniky podpořily tendence k sekularizaci států, průmyslová revoluce přinesla společenské změny a ty pak vedly k revolucím politickým. Z tohoto období objevů a změn podle Carvalha pocházejí například následující idiomy:

- *Pensar na morte da bezerra (doslova přemýšlet o smrti jalovice; česky přemýšlet o nesmrtelnosti chrousta)*. Tento výraz podle všeho pochází z období pronásledování Židů, kteří měli obavy ze zániku své víry. Slovem *bezerra* se údajně označovala posvátná kniha Tóra, jejíž název Portugalci zkomolili do slova *toura* (neplodná kráva), a od té je k jalovici už jen kousek.
- *Ovo de Colombo (Kolumbovo vejce)*. Říká se tak řešení, které se zdá být snadné, ale dříve nikoho nenapadlo. Traduje se, že po Kolumbově návratu z Ameriky někteří závistivci prohlašovali, že to co on by dokázal kdekdo. Kolumbus je vyzval, aby postavili vejce na špičku. Když se to žádnému z nich nepovedlo, vzal vejce on, lehce je naťukl a na špičku je postavil. Dokázal tak, že chodit po vyšlapané cestě je snadné, ale proto ještě nelze upírat zásluhy tomu, kdo tou cestou šel jako první.
- *Gato-pingado (doslova pokapaná kočka; ve významu ubožák)*. Za toto označení vděčí portugalština také zámořským plavbám. Má původ v japonském způsobu mučení, při němž se vězni na tělo kapal horký olej – z nádobek ve tvaru kočky.
- *Para quem é, bacalhau basta (takovému jako on stačí treska)*. Treska byla v Portugalsku velmi dostupná a živili se jí proto především ti nejchudší. Dodnes se tedy objevuje v idiomu, jímž portugalština komentuje něco nepříliš dobrého, co ale pro danou situaci dostačuje.
- *Matar o bicho (vypálit červa)*. Po náhlé smrti jedné mladé šlechtičny v roce 1519 byl v jejím srdci údajně objeven červ, kterého se povedlo zabít až ponořením do

alkoholu. Jako ochrana před tímto parazitem se pak doporučovalo každé ráno nalačno vypít sklenku pálenky. Pro tento zvyk se pak vžil výraz *matar o bicho*.

IV. Výrazy pocházející z moderní doby. V průběhu 19. století došlo ke zrychlení vědeckotechnického vývoje, což způsobilo také značné společenské změny. To se projevuje i zrychlením změn v jazyce, v němž se neustále objevují nové výrazy. Z 19. a 20. století podle Carvalha pocházejí následující výrazy:

- *Andar a mata cavalos* (*jet, až užene koně; česky s větrem o závod*). Tento idiom znamená „jet nebo pracovat velmi rychle a překotně“ a pochází z dob, kdy nejrychlejší doručení zprávy zaručoval spěšný posel na koni. V těch nejnaléhavějších případech se pak stávalo, že kůň na konci cesty padl vyčerpáním.
- *Dar com os burros na água* (*doslova skončit s osly ve vodě; znamená zmařit výsledek snažení; neuspět*). Legenda vypráví o dvou kupcích, z nichž jeden měl osla s nákladem plátna a druhý osla s nákladem soli. Když se brodili přes řeku, plátno nasáklo vodu a kupec ho musel obětovat, aby zachránil sebe a osla. Druhému se zase sůl ve vodě rozpustila a oba tak o svůj náklad přišli.
- *Apanhar uma perua* (*doslova chytit krůtu; znamená opít se*). Spojení krůty a opilosti prý pochází z tradice jíst na Vánoce krůtu, kterou několik dní předem napájeli alkoholem, aby měla křehčí maso.
- *Patinho feio* (*ošklivé káčátko*). Podle pohádky dánského spisovatele H. C. Andersena dnes nazýváme osobu, jejímiž schopnostmi nebo vlastnostmi okolí nejprve pohrdá, ale po čase si uvědomí, že jsou výjimečné. V pohádce mělo podobný osud labutí mládě, jehož šedé peří mezi žlutými káčátky vypadalo ošklivě. Z kuřátek však byly brzy obyčejné kachny, zatímco z „ošklivého káčátka“ vyrostla krásná vznešená labuť.
- *Amigo da onça* (*doslova jaguáří přítel; znamená falešný přítel*). Tento idiom prý vytvořil brazilský humorista Andrade Maranhão, kterého k tomu inspirovala anekdota o dvou přátelích na lovu v pralese. Jeden z nich se vyptává druhého, co by dělal, kdyby na něj zaútočil jaguár, a vymýšlí přitom nejrůznější okolnosti, které by

druha znevýhodnily. Ten na jeho dotazy odpovídá, ale nakonec mu dojde trpělivost a nařkne ho, že není jeho přítelem, ale přítelem jaguára.

Na výše uvedených výrazech se ukazuje, že nejvíce se čeština s portugalským shodují v idiomech mezinárodních, k nimž patří především ty antické a biblické. Z mladší historie pak v obou jazycích nacházíme ty, které vznikly na základě významných historických událostí (např. *Kolumbovo vejce*) nebo uměleckých děl (např. *ošklivé káčátko*).

Původ některých idiomů je nezpochybnitelný, zatímco u jiných jsou vysvětlení jejich vzniku spíše spekulacemi založenými na pohrávání si se starými příběhy, historickými událostmi a etymologií jednotlivých komponentů. Přestože tedy etymologie idiomů není lingvisticky příliš přínosnou disciplínou, jde o velmi zajímavý aspekt této oblasti jazyka a při sledování vývoje idiomů stovky či tisíce let do minulosti se lze dobrat k mnoha historicky „nevýznamným“, ale o to zajímavějším informacím.

Závěr

Hlavním cílem této práce byl výzkum portugalských idiomů, které obsahují názvy zvířat nebo částí jejich těl, a jejich srovnání s podobnými idiomy českými. Za tímto účelem byl vytvořen reprezentativní seznam portugalských idiomů, v nichž se jako bázové slovo objevuje některý výraz spojený se zvířecí říší. Portugalské idiomy a jejich definice byly vyhledávány ve dvou komplexních idiomatických slovnících a následně doplněny o výrazy ze specifitěji zaměřeného *Slovníku argotu*. Pro komparativní účely pak byl ke každému z portugalských idiomů dohledáván český ekvivalent. V případě, že žádný odpovídající český idiom nebyl nalezen, byla na základě portugalské definice idiomu vytvořena jeho definice česká. Při následné analýze byl u každé z portugalsko-českých dvojic určen typ ekvivalence podle předem definovaných kritérií. Všechny tyto údaje byly systematicky uspořádány do tabulky, která tvoří přílohu diplomové práce. Celkem se podařilo shromáždit 852 idiomů, tabulka ale v důsledku opakovaného uvedení idiomů s více bázovými slovy ze zvířecí říše obsahuje 892 položek.

Kromě výzkumu ekvivalence byly idiomy zkoumány z různých dalších hledisek. Byl vytvořen seznam všech bázových slov včetně počtu idiomů, v nichž se každé z nich vyskytlo. Na základě těchto údajů bylo utvořeno pořadí nejčastějších bázových slov v portugalských idiomech, a to bylo srovnáno s údaji o tom, která zvířata se nejčastěji vyskytují v idiomech českých. Přestože přesné pořadí se v portugalštině a v češtině lišilo, mezi nejčastěji zastoupenými 15 zvířaty jich v obou jazycích 11 bylo stejných.

Bázová slova byla také rozdělena do skupin podle taxonomie a následná statistika potvrdila, že savci jako tvorové člověku nejbližší jsou v idiomech zastoupeni nejčastěji. Celkem 69 ze 179 bázových slov je tvořeno právě názvy savců.

Při výzkumu ekvivalence mezi portugalskými a českými idiomy se ukázalo, že k 21,5% portugalských výrazů se podařilo nalézt české idiomy obsahující název stejného zvířete. Celkem ve 41,5% případů se povedlo nalézt české idiomy s názvem jakéhokoli zvířete a v dalších 31,5% byly nalezeny české idiomy, které neobsahují žádný výraz ze zvířecí říše. Žádný český ekvivalent se nepodařilo najít

jen ve 27% případů. Ukázalo se tak, že míra ekvivalence mezi portugalskými a českými idiomy je poměrně velká. Nejvíce se oba jazyky shodují v těch idiomech, které jsou mezinárodně rozšířené; obvykle jde o idiomy antického nebo biblického původu, ale také o ty, které vznikly na základě nějaké celoevropsky významné historické události nebo literárního díla.

Některým vybraným skupinám idiomů byla věnována zvláštní pozornost. Patří k nim například dvojice pseudoekvivalentních idiomů, tak zvaných zrádných výrazů, které mají v portugalské i v české stejnou formu a komponenty, ale rozdílný význam.

Další z vybraných skupin idiomů jsou ty, v nichž jsou obsažena portugalská slova *bicho* a *bicha*. Jde o výrazy, které jsou v portugalské užívané v celé řadě významů, a proto nemají jasně definovatelný český protějšek. Bylo zjišťováno, v jakých významech tyto komponenty do portugalských idiomů vstupují a ke kolika z těchto idiomů se povedlo najít český ekvivalent.

V následující části jsme se zaměřili na nejčastěji se vyskytující části zvířecích těl. Hlavní důraz byl kladen na významy, v nichž tato slova vstupují jako komponenty do idiomatických výrazů, a dále na srovnání jejich přenesených významů v obou jazycích.

Zvláštní kapitola byla věnována také jednoslovným přeneseným pojmenováním, která z formálního hlediska nelze označit za idiomy a nebyla proto zahrnuta do hlavního seznamu. Opět byl kladen důraz na srovnání vlastností, které jsou s jednotlivými zvířaty spojovány v českém a portugalském jazyce.

Závěr praktické části diplomové práce byl věnován etymologii některých idiomů, jejichž původ se povedlo nalézt.

V průběhu práce se ukázalo, že mezi portugalskými a českými idiomy existuje řada odlišností, celkově ale můžeme konstatovat, že k sobě mají oba jazyky v mnoha ohledech velmi blízko.

Sinopse – Os nomes de animais na fraseologia checa e portuguesa

As expressões idiomáticas constituem em todas as línguas naturais um domínio específico e irregular que reflete a cultura e a história da nação. Os falantes da língua criam-nas para enriquecer o seu idioma com novos meios de expressão. As expressões idiomáticas permitem-nos descrever muitas situações específicas numa maneira económica, mas sempre muito pormenorizada. A existência delas é uma prova do potencial creativo de cada a língua.

O homem cria as expressões idiomáticas com base nas suas observações do mundo que o circunda, e reflete nelas as suas experiências do dia-a-dia. Como animais são tradicionalmente um fenómeno muito importante para o homem, não é surpreendente que há um grande grupo das expressões idiomáticas que contêm os nomes de várias espécies de animais.

O objetivo capital da tese de mestrado foi comparar as expressões idiomáticas checas e portuguesas com nomes de animais ou com nomes das partes de corpos deles. Na primeira parte da tese foi constituída uma base teórica, tomando em conta as divergências entre as atitudes checa e portuguesa para com as questões da fraseologia.

A fraseologia checa é descrita numa maneira muito profunda e sistemática tão do ponto de vista teórico como do prático. Ao contrário, entre os linguistas portugueses não há muitos que investiguem sistematicamente e profundamente a base teórica da fraseologia. A maioria deles considera o problema como já resolvido e retoma as atitudes e os resultados dos linguistas estrangeiros. Com a exceção do Mário Vilela, eles geralmente ou investigam questões mais particulares e avançadas, ou concentram os seus esforços em criar compilações das atitudes mais importantes que devem servir como materiais educacionais. Por isso, também os resultados de alguns investigadores espanhóis são consideradas na parte teórica da tese.

A parte prática baseia-se sobretudo numa lista bastante extensa de expressões idiomáticas portuguesas, para as quais tentámos encontrar as

correspondentes expressões checas. Com base na lista, fizemos uma análise de equivalência entre as expressões das duas línguas. Segundo a um conjunto de critérios distinguimos entre seis tipos de equivalência: total, parcial, analítica, semântica, equivalência zero e pseudoequivalência. Os resultados da análise foram depois avaliados estatisticamente.

Em 21,5% dos casos foram encontrados equivalentes checos com os nomes dos mesmos animais. Para outros 20% das expressões portuguesas sucedemos encontrar equivalentes checos com os nomes de animais diferentes. Isso significa que ao total, em 41,5% encontramos expressões idiomáticas checas com nomes de animais e com um sentido correspondente. O grupo mais numeroso é, porém, constituído por aquelas expressões checas que têm o mesmo sentido como as portuguesas, mas não contêm nomes de animais. Somente 27% de expressões portuguesas não podiam ser ligados a nenhum equivalente checo e uma definição checa do sentido foi criada em vez disso. O último grupo têm apenas 8 itens, mas é um grupo bastante interessante. Caem nele expressões às quais chamamos “falsos amigos” ou “expressões pseudoequivalentes”. São pares de expressões com componentes e estrutura idênticos mas com sentidos diferentes, o que pode causar erros na tradução duma língua para a outra. As oito expressões só constituem 0,9% da lista, mas são casos tão específicos que são tratados num subcapítulo individual.

Na seguinte parte da tese foi constituída uma lista de todas as 179 palavras base com dados estatísticos quanto ao em quantas expressões idiomáticas se encontra a palavra. Uma lista das palavras mais frequentes foi depois comparada com uma semelhante lista de palavras base checas. Em português, a palavra *burro* é a mais frequente, enquanto que em checo é a palavra *pes (cão)*. Apesar de haver algumas diferenças significantes na frequência dos particulares animais em checo e em português, é sem dúvida que as semelhanças predominam, porque 11 das 15 palavras mais frequentes são as mesmas nas duas línguas.

As palavras base foram também divididas em vários grupos segundo à taxonomia biológica. A estatística conseguinte confirmou o que nós presumimos no início. 69 das 179 palavras base são nomes de animais mamíferos, a classe de animais que são mais semelhantes aos homens.

Alguns grupos de expressões idiomáticas foram estudadas mais detalhadamente, sempre com ênfase no caráter comparativo da tese.

O primeiro grupo é constituído por expressões idiomáticas que contêm uma das duas palavras específicas portuguesas *bicho* e *bicha*. As palavras podem ser usadas numa ampla variedade de sentidos e não é possível encontrar uma palavra checa que exprimisse o mesmo valor semântico. Por isso, no início foram explicados os significados das duas palavras com a ajuda de dois dicionários da língua portuguesa. A seguir examinámos os sentidos das palavras como componentes de várias expressões idiomáticas.

O capítulo seguinte é dedicado aos nomes das partes dos corpos animais. No corpus das expressões podiam ser incluídos apenas aquelas partes os nomes das quais são específicos para os animais e não podem ser confundidos com os nomes das partes do corpo humano. Por isso, palavras como *cabeça* ou *olho* tiveram que ser excluídas. Nesse capítulo, as cinco palavras mais frequentes foram examinadas: *rabo*, *bico*, *papo*, *cornu* e *asa*. A maior atenção foi prestada aos sentidos figurados das palavras nas expressões portuguesas e à comparação desses sentidos com aqueles que as palavras têm em checo.

Nos dicionários idiomáticos encontrámos também um grupo de palavras simples com sentido figurado. Essas palavras foram excluídas da lista principal, porque não cumprem os critérios para poder ser chamadas expressões idiomáticas. Contudo, é um grupo de palavras bastante interessante e relevante ao tema da tese, e por isso foi examinado num capítulo individual. Foi criada uma lista das palavras com as traduções checas e com as definições do sentido figurado. Ao fim, as conotações de escolhidos animais foram comparadas com as conotações que os mesmos têm em checo.

A última parte da tese foi dedicada à etimologia de um grupo de expressões idiomáticas. Tornou-se evidente que há um elevado grau de equivalência entre as expressões que provêm da Época Clássica ou das histórias da Bíblia. Há também importantes acontecimentos históricos e grandes obras literárias que deram origem a expressões que podemos encontrar tão em português como em checo.

No decorrer da tese mostrou-se que há divergências entre as expressões idiomáticas portuguesas e checas. Mas apesar disso, as duas línguas, e as fraseologias delas em particular, têm muitos traços comuns, sobretudo como consequência da homogeneidade tradicional do espaço cultural da Europa.

Résumé – Názvy zvířat v české a portugalské frazeologii a idiomatice

Hlavním cílem této diplomové práce byl komparativní výzkum portugalských idiomů, které obsahují názvy zvířat nebo částí jejich těl. V úvodní části práce byla pojednána problematika české i portugalské idiomatiky a frazeologie. Z tohoto teoretického základu pak vycházela část praktická.

Za účelem výzkumu byl vytvořen obsáhlý seznam portugalských idiomů, v nichž se jako bázové slovo objevuje nějaký výraz spojený s živočišnou říší. Pro komparativní účely byl ke každému z idiomů dohledáván formálně i sémanticky co nejbližší český ekvivalent. Ke 27% portugalských idiomů se ekvivalent nepodařilo najít, namísto toho tedy byla vytvořena stručná česká definice.

Při následné analýze byl podle předem stanovených kritérií zhodnocen typ ekvivalence mezi portugalským idiomem a jeho českým protějškem. Získané údaje byly systematicky uspořádány do tabulky, která tvoří přílohu práce. Celkem bylo shromážděno 852 idiomů, v důsledku opakovaného uvedení idiomů s více bázovými slovy však má tabulka 892 položek.

Kromě statistického hodnocení ekvivalence byly na základě seznamu idiomů zkoumány také další aspekty, například kvantitativní zastoupení různých živočišných druhů v českých a portugalských idiomech. Dále byly blíže zkoumány některé vybrané skupiny idiomů, vždy s důrazem na komparativní povahu práce. Takto byly analyzovány například ty idiomy, které obsahují názvy částí zvířecích těl nebo ty, které obsahují portugalská slova *bicho* a *bicha*. V závěru práce pak byla zvláštní kapitola věnována etymologii skupiny idiomů, jejichž původ je znám.

V průběhu práce se ukázalo, že mezi portugalskými a českými idiomy lze nalézt řadu rozdílů, zároveň se ale potvrdilo, že v mnoha ohledech převažuje kulturní provázanost obou národů jako součástí evropského kulturního prostoru.

Résumé – The Names of Animals in the Czech and Portuguese Phraseology

The main objective of this master thesis was to make a comparative research into the Portuguese idioms which contain the names of animals or of the parts of their bodies. In the initial part of the thesis, the main questions of the Czech and Portuguese phraseology were discussed. Hereby we constituted a theoretical base for the practical part of the thesis.

For the purpose of the research, there was created an extensive list of Portuguese idioms which contain words connected to the animal world. For the comparative purposes we tried to match each of the Portuguese expressions with a formally and semantically corresponding Czech idiom. No Czech equivalent was found for 27% of the Portuguese idioms and short Czech definitions were created instead of that.

In the following analysis, the types of equivalence between the Czech and Portuguese expressions were evaluated according to the in advance specified criteria. The data were systematically organized in a chart which can be found as an appendix to the thesis. In total, 852 idioms were gathered, but the chart has got 892 items because some of the idioms contained more base words and therefore had to be mentioned under each of them.

Except of a statistic evaluation of equivalence there were investigated also other aspects, for example the quantitative representation of the particular animal species in Czech and Portuguese idioms. Further on, some chosen groups of idioms were investigated, always with focus on the comparative nature of the thesis. Among them there were for example those idioms which contain the names of the parts of animal bodies and those which contain the Portuguese words *bicho* and *bicha*. In the end, one chapter was dedicated to the etymology of a group of idioms.

In the course of the thesis it turned out that there are many differences between the Czech and Portuguese idioms, but it was at the same time confirmed that the cultural proximity of both nations as parts of the European cultural space is in many aspects the predominant tendency.

Seznam použité literatury

ABALADOVÁ, Silvana; CABARRÃOVÁ, Vera; CARDOSOVÁ, Aida. Proposta de Classificação Semântica de Unidades Lexicais Multipalavra Nominais. In: *Textos Seleccionados, XXV Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*, Porto, APL, 2010, s. 81-94

ALGABOVÁ, Aurora Navajas. *Las colocaciones en el aula de ELE: actividades para su explotación didáctica*. Madrid: Universidad Antonio de Nebrija, 2006.

BEČKA, Josef Václav. *Slovník synonym a frazeologismů*. 2. vyd. Praha: Novinář, 1979. 431 s. Knihovnička novináře; sv. 16.

BIDERMANOVÁ, Maria Teresa Camargo. Unidades Complexas do Léxico. In: Graça Maria RIO-TORTO, Olívia Maria FIGUEIREDO, Fátima SILVA et alii. *Estudos em homenagem ao Professor Doutor Mário Vilela*. Porto: Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, s. 747-758. ISBN 9728932065.

CARVALHO, Sérgio Luís. *Nas bocas do mundo*. 1. ed. Lisboa: Planeta, 2010, 243 s. ISBN 978-989-6570-613.

ČERMÁK, František. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná = Czech and general phraseology*. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2007. 718 s. ISBN 978-80-246-1371-0

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1, Přirovnání. 2.*, přeprac. a dopl. vyd., V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2009. 507 s. ISBN 978-80-7335-216-5.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 2, Výrazy neslovesné. 2.*, přeprac. a dopl. vyd., V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2009. 547 s. ISBN 978-80-7335-217-2.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 3, Výrazy slovesné. 2.*, přeprac. a dopl. vyd., V nakl. Leda vyd. 1. Praha: Leda, 2009. 1247 s. ISBN 978-80-7335-218-9.

ČERMÁK, František. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4, Výrazy větné. 1.* vyd. Praha: Leda, 2009. 1267 s. ISBN 978-80-7335-219-6.

HAMPLOVÁ, Sylva; JINDROVÁ, Jaroslava. *Česko-portugalský slovník: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. 1. vyd. Voznice: LEDA, 1997, 677 s. ISBN 80-859-2738-1.

JINDROVÁ, Jaroslava; PASIENKA, Antonín. *Portugalsko-český slovník: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Vyd. 1. Voznice: Leda, 2005, 669 s. ISBN 80-733-5061-0.

LAPA, Albino. *Dicionário de Calão*. Lisboa: Editorial Presença, 1974. 267 s. ISBN 972-20-1823-X.

MOŘICKÁ, Eva. *Motivy zvířat v české a dánské frazeologii a idiomatice*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. Praha, 2011, 188 s.

MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice: (tematický frazeologický slovník I)*. Vyd. 1. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999. 161 s. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity = Scripta Facultatis philosophicae Universitatis Ostraviensis; č. 124. ISBN 80-7042-537-7.

NEVES, Orlando. *Dicionário de expressões correntes*. 2. ed., aum. Lisboa: Notícias Editorial, 1999, 404 s. ISBN 978-972-4609-539.

PASTOROVÁ, Gloria. *Diez años de investigación en fraseología: análisis sintáctico-semánticos, contrastivos y traductológicos*. Frankfurt am Main: Vervuert, 2003, 326 S. ISBN 38-935-4790-8.

PASTOROVÁ, Gloria Corpas. *Las Lenguas de Europa: estudios de fraseología, fraseografía y traducción*. Granada: Editorial Comares, 2000, 525 s. ISBN 84-844-4021-4.

RODRIGUESOVÁ, I.G.; CORDASOVÁ, J.; MOUTA, M. *Porque é que a cabeça deita fumo?: Metáforas em idiomatismos do português, francês e alemão*. In: F.I.FONSECA, A.M.BRITO et alii. *Língua Portuguesa: Estruturas, Usos e Contrastes*. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2003, s. 145-184. ISBN 972-9350-56-6

SANTOS, António Nogueira. *Novos dicionários de expressões idiomáticas: português*. Lisboa: Edições Joao Sá da Costa, 2000. 463 s. ISBN 972923020X.

VILELA, Mário. *A metáfora ou a força categorizadora da língua : releitura de Lições de Filologia Portuguesa de Carolina Michaelis*. In: *Revista da Faculdade de Letras : Línguas e Literaturas*, série II, vol. 18, 2001, s. 171-180

VILELA, Mário. As expressões idiomáticas na língua e no discurso. In: *Actas do Encontro Comemorativo dos 25 anos do Centro de Linguística da Universidade do Porto*, vol.2, 2002, s. 159-189

VILELA, Mário. Os esteriótipos da metáfora animal : comer gato por lebre. In: *Revista da Faculdade de Letras : Línguas e Literaturas*, série II, vol. 20, nº. 2, 2003, s. 429-446

VILELA, Mário. O seguro morreu de velho : contributo para uma abordagem cognitiva. In: *Actas do 1º Encontro Internacional de Linguística Cognitiva*. Porto, Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 1999, s. 289-314

Elektronické zdroje

Ciberdúvidas da Língua Portuguesa [online]. Dostupné z: <http://www.ciberduvidas.com/index.php> [cit. 20. června 2012]

CONTRERAS, Jorge Martí. Introducción a las unidades fraseológicas: las palabras diacríticas en los diccionarios españoles. *Interlingüística*. 2003, č. 14, s. 661-670. ISSN 1134-8941. [online] Dostupné z: http://dialnet.unirioja.es/servlet/listaarticulos?tipo_busqueda=EJEMPLAR&revista_busqueda=5399&clave_busqueda=93605 [cit. 1. července 2012]

CUADROS, S. J. S. Análisis fraseológico sobre una base de zoomorfismos en los idiomas ucraniano y español. *Interlingüística*. 2005, č. 16 (2), s. 1059-1068. ISSN 1134-8941. [online] Dostupné z: http://www.researchgate.net/publication/28201851_Analisis_fraseolgico_sobre_una_base_de_zoomorfismos_en_los_idiomas_ucraniano_y_espaol [cit. 10. července 2012]

Diccionario de la lengua española – vigésima segunda edición. Real Academia Española. [online] Dostupné z: <http://buscon.rae.es/drae/> [cit. 18. června 2012]

Dicionário eletrônico Houaiss da língua portuguesa. Editora Objetiva Ltda., 2007 [CD-rom]

Dicionário Priberam da Língua Portuguesa [online] Dostupné z: <http://www.priberam.pt/dlpo/> [citováno 7. července 2012]

VIEIRA, António. *Sermão do Santo António aos peixes*. [online] Dostupné z: http://cvc.instituto-camoes.pt/conhecer/biblioteca-digital-camoes/search_result.html [cit. 28. června 2012]

Wikipedie: the free encyclopedia [online]. St. Petersburg (Florida): Wikipedia Foundation, [cit. 2. července 2012]. Dostupné z: <http://www.wikipedia.org>